

most
2016

129908

most
LJUB

VSEBINA

Aleš Lokar	2	Zamejski politični položaj ob novem letu
Pavel Zdovc	6	Mladjevska literatura in Mladje v koroški družbi
Irena Žerjal	11	Spet Mahalija
Taras Kermauner	13	Srečanja z Borisom Kidričem
Taras Kermauner	19	Srečanja z Josipom Vidmarjem
Stanko Janežič	31	Pesmi
Jolka Milič	32	Resnici na ljubo
A.L.	34	Ob smrti Johannesesa Dittricha
A.L.	37	Majska beležka

UREDNIŠKI ODBOR: Stanko Janežič, Aleš Lokar (glavni urednik), Boris Podreka, Mara Poldini Debeljuh, Marjan Rožanc in Vladimir Vremec (odgovorni urednik). Za podpisane prispevke odgovarja avtor. Registrirano na sodišču v Trstu s številko 6/64 RCC dne 25. maja 1964. Uredništvo in uprava: 34136 Trst, Cedassammare 6 - Italija. Cena številki 500 lir, dvojni številki 1000 lir, letna naročnina vključno poštnina 2500 lir, plačljiva na poštni tekoči račun 11/7768 A. Lokar, Salita Cedassammare 6 - Trst; za inozemstvo 5 dolarjev. Oprema: Studio CLAK - arh. Marino Kokorovec in Ruggero Ruggiero. Tisk: Del Bianco - Videm. Poštnina plačana v gotovini. I. semester 1976. Spedizione in abbonamento postale. Gr. IV. I. Semestre 1976. N° 1.

PN 496/1976

zamejski politični položaj ob novem letu

Aleš Lokar

Preteklo leto (1975) ni naši zamejski skupnosti prineslo kaj posebnega. Dejstvo, da smo v politiki porazdeljeni na različne stranke, je po eni plati pozitivno, v kolikor nam omogoča številnejše politično predstavništvo od tistega, ki bi ga imeli, če bi vsi Slovenci nastopali enotni v eni stranki. Dvomljivo je recimo, da bi lahko v temu primeru imeli slovenskega parlamentarca ter nekaj deželnih in pokrajinskih odbornikov.

Po drugi strani pa je prav tako res, da so slovenski predstavniki v vsedržavnih strankah vezani na strankarsko disciplino in cilje, ki nimajo pred očmi izključno slovenskih interesov. Pri teh strankah so slovenski problemi pogojeni od najrazličnejših širših vprašanj ter so, če to hočemo ali ne, dejansko postranskega značaja.

Če hočemo, da se kljub vsemu temu naši problemi rešujejo, ne da bi se predajali lažnim utvaram, da se bomo nekega dne vsi Slovenci znašli v eni stranki, si moramo zamisliti nek širši sistem, neko širšo povezavo in solidarnost nadstrankarskega značaja, kjer bi lahko precejšnjo vlogo imele prav nadstrankarske organizacije, s povezovanjem Slovencev pri zanje pomembnih vprašanjih in akcijah, kakor tudi edina stranka, ki ima izključno slovenski značaj, Slovenska Skupnost, ker edino ta, kakor kaže praksa, lahko sproži in začneja tiste akcije politično javnega značaja, ki so za Slovence bistvene, za druge pa postranske. Samo za to stranko so lahko te akcije preminentne, medtem, ko se jim druge, vsedržavne stranke, lahko (ali pa tudi ne) pridružijo v fazi, ki začetni sledi.

Da ta podoba slovenske zamejske politike v

Italiji v precejšnji meri drži, je opazno na najrazličnejših primerih. Zadnji je tisti v zvezi s slovenskim šolskim okrajem. Socialistični odbornik na deželi te naše zahteve sploh ni upošteval, kar bi kazalo na dejstvo, da ni upošteval niti mnenja svojih slovenskih tovarišev v lastni stranki, ki so se bili že prej večinoma opredelili za ta ukrep, kot začetek in obljubo širšega reševanja slovenske problematike.

Celo komunisti so bili načeloma proti, češ naj bi Slovenci raje počakali na globalno zaščito, ki bo uredila ves sklop slovenskih vprašanj in z njimi tudi to. Toda dokaj očitno je, da je za nas boljše, da dobimo, kar se dobiti da že takoj, saj nam vsaka uresničitev v našo korist omogoča, da se še nadalje ohranimo, medtem, ko nas vsaka neuresničitev, vsaka prazna obljuba za korak bliže porine v objem asimilacije. Asimilacijski pritisk nikoli ne pojenja delovati na podrejeno skupino. Ker asimilacija ne čaka, zato tudi Slovenci ne moremo v nedogled čakati z rešitvami. Vsaka pozitivna rešitev, pa če je še tako majhna in navidez nepomembna, je pomoč v našem vsakdanjem boju. Za manjšino, kakršna smo mi, je tudi čas kvaliteta. Tisti, ki asimilacijo podpirajo, pa prav tako računajo, da bo čas opravil svoje.

Razlogov, zakaj je bila tudi KD proti šolskemu okraju, ni težko doumeti.

Edini, ki so se jasno, in nedvoumno borbena zavzeli zanj, že od vsega začetka, so bili od političnih formacij Slovenska skupnost, od nepolitičnih pa SKGZ.

Če bo zahteva po šolskem okraju ugodno

rešena, bo to zasluga predvsem teh dveh skupin: prve, ker se je zelo jasno politično opredelila ter borbena nastopila, druge, ker je zamisel podprla pri tistih drugih političnih formacijah, ki so bile sprva zanjo gluhe.

Tako vidimo, da se je v teh zadnjih letih ta slovenski politični kalejdoskop spremenil v neformalni sistem, ki skuša delovati in uresničevati naše zahteve v zapleteni italijanski stvarnosti.

Njegova učinkovitost odvisi torej od "udarniške", če naj se tako izrazim, vloge Slovenske skupnosti, od "transmisijske" vloge SKGZ ter od pristopa ostalih strank do slovenske problematike. Če vse te faze "tečejo", potem je po možnosti sistem dokaj učinkovit in lahko pripelje celo do skoraj plebiscitarnega reševanja slovenskih vprašanj, v kolikor bi se vanj dalo vključiti celo KD. Vsaka od opisanih skupin ima v njem posebno, specifično vlogo in je torej v bistvu enako nujna.

Kar se KD tiče, moramo reči, da je ta stranka doslej nastopala predvsem kot izrecni nasprotnik slovenskih interesov. Za Slovence v celoti je bila prej sovražnik, ki ga je treba premagati, kot pa sogovornik. To se je dogajalo po eni strani verjetno zato, ker ima slovenska komponenta v KD, s katero se postavlja v zadnjih letih, premalo teže, da bi premaknila os ustaljenih interesov in tradicionalnih pogledov na manjšinska vprašanja, ki so v tej stranki vsa ta leta prevladovala, po drugi strani pa je ta stranka, čeprav ji ni moč odreči dokajšnjega napredka in večje odprtosti tudi do slovenskih vprašanj (vsaj z besedami), v zadnjih letih nastopala velikokrat kot predstavnik države, ki je do manjšin na vzhodni meji bila zmeraj izredno zadržana. Zadržana skoraj do nesmisla, ko pa je dejansko italijanska vzhodna meja po drugi svetovni vojni eno najmirnejših področij države.

Sistem, ki smo ga opisali, postane povsem neučinkovit, če vsak od opisanih delov svoje naloge ne vrši prav, to se pravi, da sploh ni del tega sistema, temveč katerega drugega. To se zgodi recimo, če Slovenska skupnost ne postavlja svojih zahtev dovolj radikalno, če SKGZ ne izvaja transmisijske, če slovenski predstavniki v italijanskih strankah ne pridejo do izraza, oziroma, na znajo prepričati svojih italijanskih tovarišev, da bi v strankah prišla do veljave slovenska stališča.

Tudi to se pogostokrat dogaja!

Velikokrat pride v Slovenski skupnosti do izraza njen zmerni del duše, kar jo seveda zastavlja na poti radikalizacije slovenskih vprašanj. V takšnem primeru se rado dogaja, da na radikalno struno zaigrajo komunisti, vendar žal večkrat samo z besedami, ker jim italijanski del stranke pri tem noče ali ne more slediti. SKGZ, ki naj bi posredovala, večkrat te svoje naloge na vrši, v kolikor je to v nasprotju s sklopom interesov, ki jo vežejo. Socialisti pa se do slovenskih vprašanj občasno obnašajo precej dvoumno, v kolikor je njihova sestava preveč heterogena in, kakor se dozdeva, postaja vse heterogenejša z dneva v dan. Tedaj, politično vzeto, zamejski Slovenci ostajamo na cedilu, kljub številnim predstavništvom in možnemu sistemu, ki bi lahko deloval v naš prid. Tako je bilo opaziti, da je poulično manifestacijo za slovenski šolski okraj vodila skupina radikalnih intelektualcev, ki se ne prištevajo v nobeno od zgoraj opisanih formacij, množic pa je manifestacija pridobila bolj malo, ker verjetno ni delovala udarniška vloga SS, transmisijska vloga SKGZ ter masovna opora velikih strank. Torej: blišč in beda opisanega sistema! Če šolskega okraja ne bomo dobili, bomo vedeli pri čem smo, vedeli bomo, kje naj iščemo krivca: vsaka od opisanih skupin je nekje odpovedala pri svoji vlogi.

Med našimi intelektualci je dosti govora o tem, kako so si znali svoje politično življenje učinkovito urediti Južni Tirolci. Dejansko nam stalno stavijo Južne Tirolce za zgled, pozabljajoč pri tem na bistveno dejstvo, da je južnotirolskih Nemcev veliko več od nas, da so strnjeno naseljeni na svojem ozemlju, kjer so dejansko večina, ne pa manjšina. Pozabljajo pa tudi, da je na Južnem Tirolskem meja ostala tam, kjer je bila po prvi svetovni vojni. Mar pri nas stvari ne bi bile drugačne, če bi meja še zmeraj potekala pri Planini, Rakeku in za Idrijo?

Južni Tirolci so vsi strnjeni v enotni etnični stranki tudi zato, ker tam prevladuje dokaj enotna etnično družbena struktura, ki sloni na gospodarsko močnem kmečkem življu, kar je pri nas resničnost le v nekaterih obrobnejših kraških vaseh ter v okolici Gorice, drugje pa prevladuje proletariat, polproletariat, srednji sloj (okolica Trsta, Trst sam, Gorica mesto) ter revnejše kmetijstvo na robu izseljenišva (Beneška Slovenija). Jasno je, da je v takšnih po-

gojih enotna etnično kmečka stranka precej neuresničljiva, na njeno mesto pa stopa že opisani kalejdoskop, s katerim se moramo sprijazniti in ga po možnosti izpopolniti, da bo znal reševati naše probleme. Prvi korak je že v tem, da si ga postanemo bolj svesti, da ga natančneje opišemo, da si ne delamo utvar, da vemo pri čem smo. Že to, da si ga postanemo svesti, je lahko precejšen korak naprej, saj nam omogoča, da nadzorujemo njegovo delovanje. Nadzor pa je, kot znano, bistveni, nujni korak za učinkovito delo.

Da te misli niso iz trte izvite, vidimo po tem, da Slovenska skupnost zavzema podobno vlogo kot južnotirolska Volkspartei povsod tam, kjer vladajo specifične družbene in gospodarske razmere, recimo v števerjanski občini na Goriškem, kjer je samostojno in gospodarsko dokaj močno kmetijstvo osnovna družbena struktura.

Ko so nekateri intelektualci poskusili med našim levo usmerjenim življenjem širiti idejo o enotni etnični stranki (Slovenska levica), ni to obrodilo kakšnega posebnega sadu, kar je dokaz več o točnosti opisane teze. Ni pa izključeno, da se v prihodnosti stvari ne izpremenijo, da se ne pojavijo drugačni pogoji in drugačne potrebe. Vendar verjetno ne iz sedanjih izhodišč. Dejstvo je, da smo Slovenci razblinjani med najrazličnejše idejne skupine, da smo vobče precej individualistično usmerjeni in, da je ni med nami (vsaj doslej še ne) moralne avtoritete, ki bi ji bila pripravljena velika večina naših ljudi enotno slediti. Pravim moralne, ker sem prepričan, da je moralna avtoriteta pred politično in šele ta pogoj politične.

Slovenci verujemo v nekatere vrednote, vendar nas te vrednote prej cepijo, kot, da bi nas združevale. Po eni strani je tu narodno osvobodilna borba, ki je skoraj gotovo naš največji moralnopolitični adut, še danes in kljub vsemu. Vendar pa nam še danes, več kot trideset let po njej, ne daje povsem skupnega imenovalca, v kolikor jo prikazujejo preveč ekskluzivistično in sektaško. Isto se dogaja s krščanstvom in drugimi idejnimi tokovi, ki orjejo svoje brazde na našem polju. Celotno akcijo nekaterih naših intelektualcev, ki jim ni odrekati idealizma, kakor je bila recimo zadnja afera Kocbek, kljub nedvomnemu očiščevalnemu učinku (danes ne moremo preprečevati, da bi spregovorili o vsem, kar nas tare, tudi ne o stvareh, ki so se dogajale

med vojno in po njej), duhov ni združila, pač pa jih je prej ločila in razdelila, kakor se je dejansko izkazalo.

Je bilo to ločevanje duhov potrebno? Je potrebno, da se ob vsakem takem pripetljaju ponovno oblikujeta dva tabora, ki si sovražno stojita iz oči v oči? Ali ni tega bilo med Slovenci doslej že preveč? In kakšno korist smo od takšnega zoperstavljanja doslej imeli? Ali ni vse to le pustošilo med našim življenjem in ga psihološko približevalo asimilaciji? Ne mislim teh stvari tu reševati in ne morem kar tako dajati prav eni ali drugi strani, to bom storil kdaj pozneje v daljši in globlji analizi, ker se o takih stvareh ne more sklepati in delati zaključkov kar tako na hitro. Vsaj jaz jih ne morem. Treba pa je, da začnemo odpravljati iz naših medsebojnih razmerij tisto sektaštvo, ki se vedno zapira le v lastni nezmotljivi prav. Tega je pri nas na eni in drugi strani preveč. Kaj pa, če nima popolnoma prav niti eden, niti drugi? Ali je kdo od naših trdno prepričanih mož o tem že podvomil? Kako zdravilen bi bil pri nas takšen dvom!

Priznam, da sklop teh vprašanj nikakor ni enostaven, ker nobeno hotenje ne more mimo dejstva ustaljenih interesov, če nočemo zaiti v donkijotstvo. Interesi so tu in so dejanski, to se pravi, da so povezani tudi z energijo materialnih sredstev, ki jih ni mogoče, kar tako zbrisati z nekaj besedami z obličja sveta.

Nisem pa pesimist za prihodnost. Kljub vsej razcepljenosti nas počasi razmere silijo v enotnost. Kako, boste dejali, spričo žalostne slike, ki jo kaže zamejska skupnost? Nič zato, pravim, v kolikor ne bo novih konfliktov, v kolikor bo bodoči svet živel zmeraj dalj v miru in bodo sosednji narodi našli pota prijateljskega sodelovanja, bo postajalo zmeraj bolj jasno, v kolikor že ni, da imamo vsi Slovenci, pod katerokoli zastavo že služimo, podobne, če ne enake interese, kar se tiče naših pravic in ukrepov, ki bi nam omogočili, da bi relativno samostojno živeli, se razvijali in se uspešno zoperstavljali asimilaciji.

Kaj pa vloga Mostu v tem širšem kontekstu? Most si je bil postavil nalogo povezovanja, iskanja skupnih točk, dialoga, odprtosti in sicer ne le med samimi Slovenci, temveč tudi med obema narodnostima, ki tu živita z ramo ob rami. Mislim, da je to nalogo doslej opravljal, čeprav lahko samokritično rečemo, da bi jo

lahko bil opravljal boljše, učinkoviteje, širše, a tudi radikalneje, manj kompromisarsko. Tu so subjektivni činitelji, so pa tudi objektivni. Ti so v zvezi predvsem s kampanjskim, rabil bi celo trdo besedo, diletantskim načinom dela, kar pa prav gotovo odvisi od sredstev in moči, s katerimi razpologamo.

Dejal bi, da je naloga mostu še zmeraj aktualna. Danes je morda še aktualnejša, v kolikor je razvoj dal prav nekaterim našim težnjam in hotenjem. Zadnji dogovor med Italijo in Jugoslavijo je dokazal, da je perspektiva samo v mirnem sosedstvu, v odprti meji, v sodelovanju, o čimer je Most govoril že vsa ta leta. O takozvani coni B smo pisali, še preden se je stvar prav razplamtela. Opirajoč se na analizo etničnih, političnih in drugih vprašanj smo napisali, da sta status quo in pomiritev edini resnični perspektivi, kar se je vse izkazalo za resnično. Prav tako so se izkazale za resnične nekatere naše teze o Slovencih, o manjšini, o socialni pogojenosti razvoja Slovencev ipd. Dogovor, ki je bil sklenjen med Italijo in Jugoslavijo, je odprl nove perspektive na gospodarskem področju, zato bo Most odslej s posebno pozor-

nostjo sledil gospodarskim vprašanjem, saj bo verjetno to tisto torišče, kjer bomo morali v prihodnosti znati kaj pokazati.

Omejitev, ki stoje pred Mostom danes, so prej materialnega kot moralnega ali idejnega značaja. Živ dokaz za to je tudi ta številka revije, ki ne more iziti dvojezično vsled pomanjkanja sredstev, kljub temu, da se zavedamo, da objavljamo gradivo, za katero je škoda, da ga ne moremo posredovati italijanskemu bravcu.

Zdi se, da so deželne in druge oblasti precej gluhe do projektov kulturnega značaja, ki se zavzemajo za zблиževanje in prijateljstvo nasprotujočih si stvarnosti, čeprav, o tem sem prepričan, je prav kulturno in idejno delo tisto najtrajnejše, tisto, ki bo obrodilo največ sadu. Toda, ko se oblasti morajo s čim pohvaliti, to počnejo tudi z našim delom, kakor smo imeli priliko opaziti nedavno v propagandni brošuri neke lokalne uprave. Mi sicer nimamo nič proti temu, saj smo zato tu. Prav tako pa ne bi imeli nič proti temu, če bi naša akcija dobila širšo materialno podporo, da bi se lahko dvignila na organiziranejšo in kvalitetnejšo raven.

mladjevska literatura in mladje v koroški družbi ¹⁾

Pavel Zdovc

Revija MLADJE kot literaren in družbenokritičen pojav je v zadnjem času deležna vse večje pozornosti tako v Sloveniji kakor tudi v literarnih krogih v Avstriji in drugod. Njeno prodiranje v širšo javnost temelji deloma na tehtnosti te sodobne koroške literature same, deloma pa na dejstvu, da dobiva koroško vprašanje, vprašanje slovenske narodnostne skupnosti na avstrijskem Koroškem, v zadnjih letih vse močnejši notranji in zunanji poudarek in pronika vse globlje v zavest matičnega naroda in narodov sosedov.

O tem priča vrsta študij, člankov, prikazov z izbori in prevodi, tako v sarajevski reviji BAGDALA (1973), v dunajski reviji AHA (1973), v reviji LE LIVRE SLOVENE (1973), v MLADJU samem (1972), v nižjeavstrijski reviji DAS PODIUM (1975), v švicarskem časniku DIE TAT (1975), v Pogačnikovi knjigi SLOVENSKO ZAMEJSKO IN ZDOMSKO SLOVSTVO (Trst 1972), v zborniku predavanj IX. SEMINARJA SLOVENSKEGA JEZIKA, LITERATURE IN KULTURE in še kje.

Tele skromne, časovno tesno pristržene besede nekoliko starejšega sopotnika in kritičnega spremljevalca MLADJA od njegove prve ure in sodelavca od 10. številke / 1970 naprej hočejo nakazati ali poudariti duhovno kulturno in splošno družbeno sredo, iz katere je vznikel in se — prek številnih kriz — skozi poldrugo desetletje razvijal ta za naše koroške razmere edinstveni, vznemirljivi in večkrat razburjajoči pojav. Tu pa tam bo treba vnesti tudi kak popravek v nekatere očitno zgrešene trditve zadnjih let.

Ni še minilo poldrugo desetletje, že je del naše literarne zgodovine zabajal v svet, da je ustanovitev revije MLADJE v neposredni zvezi z Zvezno gimnazijo za Slovence v Celovcu. Z nastankom Mladja ta celovška ustanova nima prav nobenega opravka, v prvem desetletju nje-nega obstoja pa je kazala do revije menda pretežno omalovažujoč ali odklonilen odnos. Slovenska gimnazija je leta 1960 obstajala sicer že tri leta in imela prvih šest razredov, ko je v začetku septembra izšla prva številka tega "literarnega glasila mladih". Ustanovitelji so bili absolventi in bivši dijaki ekspoziture na Plešivcu pri Gospe Sveti ²⁾, paralelk celovške nemške Zvezne gimnazije in realne gimnazije, izključenci oz. begunci iz plešivškega škofijskega zavoda, ki so maturirali na celovških paralelkah iste srednješolske ustanove.

Mladje je vzniklo iz opozicije, Mladje je odgovor na represivne strukture tedanje vzgojne ustanove, skozi katere je v tistem obdobju šla večina slovenskega koroškega dijaštva. V tem zavodu na Plešivcu je bila slovenščina potisnjena za duri, v geto mesečnih sestankov tako imenovane slovenske dijaške družine. Od leta 1953 naprej so se ti dijaki zbirali tudi okoli ciklostiranih jezikovnih vaj "KRES". V vsakdanji zavodski javnosti slovenščina ni imela mesta. Če pa se je med dijaki kje pojavila spontano, je bila večkrat deležna posmeha — manj iz vrst nemških sodijakov kakor nekaterih nemških prefektov. Psihološko naravnost porazno pa je vplivalo posebno dejstvo, da vzgojitelji — prefekti, ki so znali slovensko, s slovenskim dijakom niso spregovorili v materinščini. V

razredih, iz katerih je pozneje izšlo več ustanovnih članov mladjevskega gibanja, se je že tedaj spuntala skupina dijakov. Obšla je prepo-ved in cenzuro, tvegala izključitev, skrivši pripravila, razmnožila in razposlala dijaški KRES³⁾ ali pa se nedeljsko popoldne izmuznila iz zavoda igrat na slovenski podeželski oder.

Veliko vprašanje torej: Ob čem in ob kom je sebi prepuščenim dijakom rasla vera v slovensko besedo in kulturo? Kdo jih je dvigal iz potlačenosti in poteptanosti? Kdo jim je utrjeval hrbtenico v odporu in uporju zoper odri- vanje, zapostavljanje in zanikavanje slovenščine in njene kulture? Naš dijak je našel potrditev svoje biti, se vzravnaval in zazrl v nova obzorja zlasti ob Ivanu Cankarju in mogoče kateri tudi ob Prežihu. Ob najboljših Cankarjevih črticah, ob njegovih dramah, ob Prežihovih novelah in povestih. In bral jih je dijakom večče, prepričano in prepričevalno profesor slovenščine, Ziljan, ne da bi pri tem zinil eno samo besedo, ki bi zazvenela reklamno. Sama od sebe se je dijaku odpirala lepota in slast slovenske umetniške besede in odkrivala enakovrednost slovenske literature. Tako tudi razumemo, da se je ta odpor zoper subtilno nehumanost in nekulturnost zavodskih miljejev izrazil v čistem mladostnem kulturnem dejanju, v ustanovitvi revije z izrazi- to estetskim, literarnim hotenjem⁴⁾.

Prvič so se mladjevci kot skupina predstavili 19. julija 1960 na sestanku slovenskih izobražencev v Selah na literarnem večeru. In na jesen je izšla prva številka "literarnega glasila mladih" z naslovom MLADJE. Izid je omogočila celovška Mohorjeva družba: ob vseh poznejših pridržkih do te ustanove je to neovrgljiv zgodovinski fakt. Med sodelavci, ki so vidno sooblikovali literarno fiziognomijo revije prvih števil, je en sam dijak Zvezne gimnazije za Slovence, šestošolec, ki je bil povezan z mladjevske skupino že v svojih plešivških letih. To je avtor poznejše pesniške zbirke z ekspressionističnim naslovom "Ujeti krik"⁵⁾. "Samorastnikom in še komu" namenjeni uvod s cankarjansko metaforo "Naša jutranja molitev" kot naslovom navezuje na Cankarjevo besedo: "naše delo bodi knjiga ljubezni, odpri jo domovina, da boš videla kdo ti je pravičen sin." In takoj zaobrne besedo na koroške razmere, izpovedujoč za ljubeznijo še vero in upanje: "Jaz pa ne verjamem, da bi bilo vse to zastoj... Pravijo, da naše Koroške ni več... To bomo vi-

deli, ali naše Koroške res ni več... Da ne bomo več prekladali vrhov v naši veri, praviš? Vem, razočarala te je prevara človeka in šol in zavodov, ki smo jih prespali in smo bili že revolucionarji, če smo se lotili krtovca, kaj šele vrha"⁶⁾.

Tak je bil začetek. Petnajstletni razvoj revije ni bil ne miren ne enakomeren. Revija kaže globoke časovne zareze v jezikovno oblikovalnem in vsebinsko-idejnem razvoju in različno mero odzivnosti mladjevskega idejnega in literarnega snovanja na spreminjajoče se zunanje okoliščine. Prvotna duhovna podoba Mladja je kajpada tudi odraz starostne strukture revijinih sodelavcev. V prvih številkah je Mladje čista literarna revija, družbena stvarnost se oglašča kvečjemu ob robu. Prevladuje lirika, in lirizem je bistvena značilnost tudi kratkim proznim tekstom. Prevladuje subjektivni, intimni svet. Besedni ustvarjalec, zapreden v svojo notranjost, skuša priti na jasno s samim seboj, s svojimi izkušnjami; utemeljiti mora svojo narodnokulturno in individualno umetniško identiteto. Jezik in oblika nadkriljujeta vsebino, sta avtorju v slast in ga vabita v stilno oblikovne novosti in deloma drzne eksperimente. V pesmih prevladuje svobodni verz, rime vse bolj izginjajo. Na drugi, vsebinski strani pa avtor "Tihožitij"⁷⁾ razbija koroške slovenske mite, v katerih se izživlja retrospektivna, regresivna folklorna narodnokulturna zavest. Prvi literarni natečaj leta 1961 odkrije nov pesniški talent, ki kmalu postane — najprej pod psevdonimom "fran korojan" — eden izmed stebrov revije in je od njene 3. številke neprekinjeno navzoč v koroškem pesniškem snovanju s svojimi izvirnimi, pozornost zbudajočimi pesmimi⁸⁾. Močno opazno je (posebno v prozi) novo življenjsko občutje: mladjevska literatura se seli s podeželja v mesto, v svet prašnih ulic, železniških postaj, parkov in kavarn. Ta miljejski premik, literarno in družbeno prospektiven, je nakazan že v prvem proznem besedilu "drobni utrinki", 1960, v katerem si stojita oba svetova nasproti. Novejša slovenska koroška literatura se je do neke mere pomestila, intelektualizirala, postaja manj regionalna, bolj odprta, dobiva ali si nadeva svetovljanski pridih. Odprtost se kaže v naslednjih številkah tudi v prevodih tujih avtorjev⁹⁾.

Koroško izobraženstvo je pesmi "Ujetega krika" in "Tihožitij" bolj ali manj molče prešlo ali prenašalo (tu pa tam jih je kdo skušal opremiti z vejicami, pikami in klicaji). S kratko pro-

zo pa je bilo vse drugače. Proza je bila koroškemu izobražencu dovolj resna zadeva, nedotakljiva narodna svetinja. Negodovanje in zakulisno brundanje je vzkipelo v odpor, ko je taki prozi "spaki" dala potuho še Državna založba Slovenije, ki je založila ČRTICE MIMOGREDE 10). Ognjišče odpora je menda bila profsorska soba na Slovenski gimnaziji v Celovcu. Mladjevska proza se je razrasla v škandal, kakršnega slovenska Koroška še ni doživela: saj ni šlo za moralna vprašanja, ne za narodno politiko, ne za kakšne milijone. Nekateri profesorji so svarili dijake pred jezikovno in stilno pohujšljivo mladjevsko literaturo. Za tarčo so bili nekateri slovnični spodrsljaji in duhu slovensčine neustrezni prijem (kopičenje nominalnega, statičnega izražanja), mišljena pa je bila tudi ali celo predvsem nenavadna metaforika, svojevrstno razstavljanje in ponovno sestavljanje doživetih utrinkov v "konkretno abstraktni prozi". Verjetno je tudi popolna odsotnost stvarne, družbene komponente koga motila. Vsekakor je ta jezikovno-stilni in literarni spopad več let bremenil razmerje med svobodnim besednim ustvarjalcem in čuvarji s tradicijo posvečenih norm. Ta fronta odpora pa nikakor ni bila enotna; združevala je vsaj dva jezikovna in literarna pogleda: nazor socialnokritičnega realizma in nazor domačijskega, večerniškega slovstva. Do pretresa literarne situacije na dokaj visoki ravni je prišlo — žal v glavnem med mladjevci samimi — na jesenskem seminarju Kluba slovenskih študentov v Škocjanu, leta 1965 11).

Leta med 1963 in 1966, ko tri leta ni bilo Mladja, pomenijo organizacijsko in ustvarjalno krizo, ki bi se bila za zamejsko koroško literaturo skoraj tragično končala. Ta leta so mejnik v razvoju tako avtorja ČRTIC MIMOGREDE kakor revije same. Vendar je treba poudariti, da je bila prva faza — hermetična, kaj malo komunikativna, abstraktna, jezikovno in stilno tvegana, eksperimentirajoča — kot izziv in kot šola tako za koroškega bralca kakor za samega avtorja koristna. Ta razvojna etapa je bila v novi fazi SLAČENJA 12) in ZMOT DIJAKA TJAŽA 13) 'aufgehoben' — v obeh pomenih tega nemškega izraza, torej ukinjena in shranjena na višji, bolj razviti ravni proznega ustvarjanja. Hkrati s tem odločilnim premikom v mladjevski prozi je tudi revija spremenila svoj koncept. Družbenokritični element — v smislu

notranje kritike, kritike slovenskih razmer in ustanov na Koroškem, ki se rahlo nakazuje že konec leta 1962 in v Mladju 5/1963 (dramsko besedilo MRTVO OZNANILO) — zdaj vdre v središče revije. To se je zgodilo v Mladju 6/1966, potem ko se je preimenovala v podnaslovu že 1963 v "kulturno revijo mladih", pač tudi zaradi številnih likovnih prilog 14). Nazori Mladja o kritičnih razmerah v narodnostni skupnosti sami se v glavnem ujemajo z interno narodnopolitičnimi pogledi Kluba slovenskih študentov na Dunaju v 60-ih letih. Gre za vprašanje, koliko je hudemu položaju krivo tudi vodstvo koroških Slovencev, gre za zahtevo po interni demokratizaciji, za nasprotovanje sterilni ideološkoblokovski miselnosti, ki je podrejala narodno in kulturno eksistenco Slovencev na Koroškem političnim in svetovnonazorskim opredelitvam, reševanju krščanstva itd. in se sploh jalovo udinjala na razne načine obema velikima avstrijskima strankama. Posebno občutljivo je bilo Mladje glede kulturne politike osrednjih organizacij in ustanov. Mladje in mladjevci so bili na svojem mestu tudi tedaj, ko je ta kritika notranjih razmer prešla v znanem korotanskem sporu v odprt boj zoper okostenele miselne kategorije. To pa so pravzaprav tiste duhovne in organizacijske strukture, s katerimi je bil soočen dijak Mrt v svoji ogroženi razvojni fazi. Zato nas ne preseneča: Mrtovi oz. Tjaževi zavodi nacionalno-jezikovno niso opredeljeni, čeprav iz zunanjih okoliščin vemo, da gre v osnovi za kombinacijo elementov dveh nemških koroških zavodov. Zato je tudi naravno, če avtor SLAČENJA oz. ZMOT DIJAKA TJAŽA v "poglavju o merjascih" brez opaznega preloma lahko izhaja tudi iz izkušenj študentov (ali pravilneje 'gojencev') slovenskega visokošolskega doma na Dunaju.

Druga polovica 60-ih let je bila za mlajši rod slovenske koroške inteligence in za študirajočo mladino doba pometanja pred lastnim pragom, samoočiščevanja, interne manjšinske kritike in samokritike, doba novega razvidevanja. To pa se odraža v reviji v dveh pogledih: prvič, revija se nastežaj odpre publicističnim, družbenokritičnim prispevkom, in drugič, čisti literati sami družbenokritično priostrijo svoje pero in ga usmerijo v nezdrave notranje kulturne in politične razmere na zamejskem Koroškem.

Okoli leta 1970 se že določneje pojavlja nova zavest razvojne konice naše narodnostne skup-

nosti: Težišče se preusmerja zoper nehumane in zatiralske odnose večinskih dejavnikov v deželi do nacionalne manjšine. Ta nova zavest se postopoma zgošča in prehaja v razmeram ustrežne bojne pozicije in konfrontacijo s predstavniki in služabniki diskriminirajočega družbenega reda. Že v zvezi z viškom notranjih spopadov v narodnostni skupnosti je v tedanjih dijaških PROBLEMIH avtor prispevka DUNAJSKE ŠMARNICE 1968 prognostično zapisal, da samozavest in družbena zavest mlajše inteligence in mladine raste, da se mladine notranje osvobaja in "razvija v novo obdobje, ko se bo to jedro manjšine na širši platformi spoprijelo s hujšimi, zgodovinskimi kršitelji in zatiralci narodovih in splošno človekovih pravic 15).

Na rob Mladja 2/1961 je mlad koroški opazovalec v spisu MOJ DESETI OKTOBER za beležil: "10 oktober 1960. Zdaj bo treba zapisati takole: Cela Koroška je zaživela, znova zadihala, vstala — da bi znova zasovražila". To liko bolj je to veljalo za oktober 1970 in jesen 1972 16). Zadnji slepci med koroškimi Slovenci so spregledali bankrot kontaktnih razgovorov na Dunaju in totalni polom politike zaupanja v nosilni avstrijski stranki, v socialdemokrate in konservativce. Tu gre za vprašanje, kako so vplivali ti dogodki in razmere na razvoj naše revije in mlade koroške literature in kakšen je bil njun odziv ali odmev.

Potem ko sta v kriznem obdobju 1963-66 dva dokaj profilirana avtorja, avtor UJETEGA KRIKA in avtor TIHOŽITIJ umolknila, se pojavita 1969 s poezijo dve novi imeni 17), ki sta bolj odprti za zunanjo resničnost, za našo narodno in socialno stisko. V tem obdobju se opazno zblížata dva glavna prozna koncepta avtorja ČRTIC in ZMOT DIJAKA TJAŽA in avtorja SKURNIH STORIJ 18), ki je od pošastnega leta 1970 naprej prisoten v reviji s prozo, s kritiko in polemičnimi prispevki. Avtor ČRTIC in SLAČENJA, glavni urednik, predloži v Mladju 11 maja 1972 "diskusijsko podlago za literarni koncept koroških Slovencev", ki uravnoveša prvinski subjektivni dejavnik (izpovedovanje samega sebe) z objektivno, t.j. družbeno stvarnostjo, ki s svojimi številnimi elementi vpliva na človekovo zavest. V prozni tekst stopajo ljudje, ki ne stojijo pasivno ob strani, temveč se z besedo in dejanjem zoperstavljajo družbenemu zlu, ga odpravljajo, razkrinkavajo

družbene laži, kjerkoli se bohote. Pri vsej načelno svobodni izbiri tehnike in načina upodabljanja zahteva realistični način pripovedi povsod tam, kjer ta "način edino obeta učinkovitost". Skratka: koncept daje prednost angažirani literaturi v vsi namenski in oblikovni in zvrstni razvejanosti tega pojma.

Ta literarno teoretični preobrat, v katerega sta družbeni in politični razvoj ter nova zavest potisnila pisatelja, opažamo v zgodbah o čuših 19), ki so izhajale v Mladju in izšle tudi v knjižni obliki pri ZO v Mariboru. Avtor ostaja zvest sebi, rešuje svoje fascinirajoče oblikovalne prijeme tudi v zgodbe o čuših in jih razvija dalje. Vendar se zdi, da se je celo takemu čistokrvnemu literarnemu ustvarjalcu težko ubraniti hektike aktualnega političnega in družbenega dogajanja, more zamejske koroške stvarnosti, ki nas vse tlači in golta, ki ogroža človeško poglobitev in zgostitev teksta.

Strnjen povzetek tega kratkega prikaza bi se mogel glasiti takole: V skladu z razvojem družbene zavesti mlajše slovenske inteligencije in pod vplivom narodnopolitičnih zapletov na zamejskem Koroškem se odražajo v Mladju tri razvojne faze, ki obsegajo po štiri do šest let: prva je literarna in literarnokritična, druga in tretja sta pretežno ali izrazito družbenokritični, s poudarkom začetka na nezdravih notranjih slovenskih razmerah, potem na nehumanih in nesocialnih odnosih članov in ustanov večinskega naroda do manjšinske narodne skupnosti v deželi. Poenostavljeno bi smeli označiti te tri faze tudi literarno z naslovi treh knjig kot dobo ČRTIC, dobo SLAČENJA in TJAŽA ter dobo ZGODB O ČUŠIH. Saj se nam celoten mladjevski razvoj najnazorneje razodeva prav v literarnem, kritičnem in publicističnem delu tega avtorja. Ta razvojni lok med - skoraj bi rekli - larpurlartizmom in angažirano literaturo nas spominja na potek osrednjega slovenskega literarnega dogajanja od 20-ih let v 30-a leta in od tod v dobo okupacije in narodnoosvobodilnega gibanja.

Zastavimo na koncu še tipološko vprašanje po človeku v teh sodobnih dramskih in prozskih besedilih: Če so številni samomori v teh tekstih literarna šifra za totalno človekovo resignacijo, se v njih razkriva globoko v podzavesti zasidrana resignacija, pasivnost, trpinstvo kot kaj malo vabljljive poteze koroškega slovenstva, izvirajoče iz naših stoletnih izkušenj in iz krščan-

skega ali psevdokrščanskega vrednotenja TR-PLJENJA. Toda naši avtorji, ki kljub koroški gluhoti in dolgoletni neodzivnosti in vabam drugega jezikovnega medija dvojezične dežele niso resignirali, so na vseh nas srečo vztrajnejši, odpornejši, človeško pozitivnejši od nekaterih upodobljenih junakov.

OPOMBE

1 Predavanje na prireditvi KLUBA MLADJE o priliki podelitve mladinskih literarnih nagrad 20. maja 1975 v Celovcu.

2 Po "Odredbi Provizorične koroške deželne vlade z dne 3. oktobra 1945 o novi ureditvi dvojezičnih ljudskih šol na južnem področju Koroške" bi bili morali dijaki s tega ozemlja biti deležni obveznega pouka slovenščine tudi na ekspozituri celovške gimnazije v škofijskem zavodu na Plešivcu pri Gospe Sveti. Dejansko pa je šolska oblast že v drugem polletju 1949/50 diskriminatorično degradirala slovenščino v prost predmet.

3 "Kres" je bil neko dobo v zavodu sploh prepovedan.

4 Gl. Mladje 1/1960, str. 48 (Beruf und Berufung).

5 Miško Maček (= Karel Smolle), Ujeti krik. Izd. v samozaložbi s pomočjo Janežičevega sklada. Celovec 1965.

6 Mladje 1/1960, str. 6.

7 Darle Niko (= Erich Prunč), Tihožitja. V samozaložbi s pomočjo Janežičevega sklada. Celovec 1965.

8 S pravim imenom Gustav Januš

9 Npr. Wolfgang Borchert, Joseph Conrad, Saint-John Perse, Bonifacy Miazek i.dr.

10 Boro Kostanek (= Florjan Lipuš), Črtice mimogrede. DZS, Ljubljana 1964 (Tokovi časa).

11 Gl. Mladje 6/1966: Florian Lipusch, Literatura na zatožni klopi. — Dr. Reginald Vospernik, Veljajo novi literarni prijemi. — Erik Prunč, O "kritiki".

12 Boro Kostanek, Slačenje. Mladje 7-8/1969, 9-10/1970.

13 Florian Lipusch, Zmote dijaka Tjaža. Roman. ZO, Maribor 1972.

14 Likovne priloge so prispevali poleg znanega V. Omana še H. Greiner, E. Arbeitsstein, R. Vakaj, G. Januš, Z. Weiss in F. J. Bister.

15 Problemi. Koroška dijaška zveza v Celovcu in na Dunaju. 2. letnik, številki 5-6, maj — junij 1970, str. 51-52.

16 Proslava petdesetletnice plebiscita v Celovcu z genocidno izjavo v glasilu koroškega "Heimattiensta" "Ruf der Heimat" in šovinistično divjanje proti dvojezičnim krajevnim napisom, postavljenim po zakonu z dne 6. julija 1972.

17 Andrej Kokot in Valentin Polanšek (njuni prvi zbirki pesmi: V. Polanšek, Grape in sonce. Založba Drava, Celovec — Borovlje 1963. — A. Kokot, Zemlja molči. Založba Drava, Celovec — Borovlje 1969).

18 Janko Messner, Skurne storije. ZO, Maribor 1971.

19 Florjan Lipuš, Zgodbe o čuših. DZS, Ljubljana 1973.

spet mahalija

Irena Žerjal

Vzpenjamo se skozi sanjsko zidan hodnik. Potem smo ob laguni, stopimo v barko in nato v hidrogliser, ki reže valove skozi neverjetne zgradbe, nato se peljemo proti otoku s poševnim zvonikom in zgradbami nevsakdanjih barv.

Moji sopotniki so igralci nestalnega gledališča, po navdihu. Življenje jim ne pomeni boja za obstanek, ampak občasno bivanje v tem prostoru, kateremu pravimo Evropa. Enemu izmed njih so starši umrli v neki bitki z okupatorjem med zadnjo vojno, oče drugega je bil med vojno aktivist in je prav tako živel za ideje kot sin, druga igralka se najraje oddalji, kadar govorimo o prejšnji generaciji, išče svoj smisel v sedanjosti. In tako zaidemo v pogovore.

“Celo večnost imajo smrtniki, da v tem življenju prenašajo kožo po svojem zadahu in čustva, ki se jim primerijo in jih navdihujejo. Ta nastajajo vzporedno z našim hotenjem in se po kapljicah vključujejo v sklop zaželenih nians, kakršne nam življenje ponuja. Včasih so dragocene, včasih se jih rešujemo samo s tem, da si prikrojimo vloge na najrazličnejše načine.”

“Hočeš reči, da stiliziramo naše prigode in najrazličnejše občutke, ki se vgnezdijo v naše obnašanje, sprejem sveta, kakršen je ali pa šele bo.”

To je bila igralkina ihta. Z nami se pogovarja samo o gledališču.

“Vključuješ se torej v raznorazna pravila igre ki naj bi te spremljala na poti tozemskega življenja, katerega moraš seveda živeti in ko startaš vnaprej pripravljen, da je življenje možnost vloge, kakršno si boš izbral in jo odigral a-

li izigral, vstaviš v to možnost svoje misli, delo in dejansko stanje te celo osreči.”

“Ne”, pravi igralka” ko sem bila na poti, ko sem pričakovala, da se bom ozrla v gnevu ali kakorkoli, je bila v meni posebna sila, ki mi je vklenila telo, misli. Šla sem dalje, vedoč, da bom morala zbrati poslednje ostanke poguma in vesti ter zbežati pred življenjem, kakršno se mi je ponujalo... Zbežati, da, zbežati sem morala naravnost naprej, v neznanu, v neznanstvo popolno neznanost, da se ti niti ne more zavrteti v glavi in se iz nje v nobenem primeru ne boš mogel iztrgati. Vrata prejšnje stvarnosti se zaprejo za tabo, nobenega novega življenja ni, ki bi te spominjalo na prejšnje. V nobenem primeru se ne moreš vrniti skozi tista že pozabljena vrata, nikoli ne bo mogoče, da bi se skoznje vrnil z očitki ali brez njih, s prikritim strahom, omahovanjem, z upanjem, da boš v življenju še kdaj igral drugačno vlogo, kakršnokoli slučajno vlogo, ki jo sprejmeš ali se ji odpoveš.”

“Govori stvarneje!” Vpije igralec s plunko, ker mimo pluje nek glasen parnik. “Tu nimaš nobenih vrat! Tu so sami prehodi. In ne smeš se preveč sklanjati čez rob, ker boš čofnila v vodo! in govori stvarneje, ker ljudje in življenje ne prenesemo čudnih ekstatičnih stanj; ne moremo se jim podrediti v omami ali ob vsakem najmanjšem koraku! Lahko da zadevamo ob nenavadne dogodivščine, v katere se vključimo in vključujemo samo slučajno, ne da bi s tem izpovedovali svojo nujnost, ne da bi izpričevali resnični volje. Živimo tjavdan, gremo povsod, ne da bi se vprašali, ali je to nujno, živimo

navkljub "prostranstvu", da se ne bi odtujili nekemu resničnemu življenju, ker resnici kdaj v življenju nismo znali pogledati v obraz, ji nismo bili dorasli. Morda smo igralci, ker smo preotročji za resnično življenje, mogoče celo za njegove odtenke, ki jih človek v kaosu mora izpolniti, a se jim ne zna prilagoditi."

Igralec je tako izpovedal svoje. On življenje raziskuje, vanj je pretežno verjeti. Igralka zajema vodo s slamnikom in jo razposajeno pljuska proti toku.

"Prilagoditve so stvar utvare, trenutne ali večne, prilagoditev na že znane situacije v drugačnih variantah, zornih kotih in situacijah, ki nikakor niso vedno odvisne od bliskovitega življenja, v katerem smo dolžni živeti lepo, umirjeno ali ne, odvisni drug od drugega ali ne, kakor nanese, kakor nam življenje kaže v svojih nenehnih spremembah, smešnih prilikovanjih in neverjetnih potegavščinah."

"Da, so ljudje, ki lahko živijo samo kot okvir gledališča, takega kakršnega ne prenese nihče razen njih. Sami so si izmislili igro-življenje, da bi ubežali stvarjem, ki so močnejše od njih, močnejše od našega življenja." Mislim, da so te moje misli del resnice, ki jo že dolgo prikrivam sama sebi.

Smo na otoku. Visoko, daleč pod nebo vršijo neverjetni bori.

"Ko zajameš dogodke iz tako izrazitega zornega kota, se podrediš edini možnosti, ki te čaka v življenju in je ne bo drugačne sile, da bi utegnila drugače vplivati na tvoja dejanja. Gledališče mora postati totalno, edini vodič v

tvojem življenju, edini pametni semafor, katerega se držiš in ga upoštevaš. Še ostanek čustev, ki naj bi bila pristna, podrediš temu srhljivemu obeležju sveta, ki se nam nudi in je za tako kožo, kakršno imamo, edini rešljiv koren — lečen."

Sem pod divjimi, visokimi bori. Pred več stoletji so pod njimi zasadili eksotično rastje. V globokem gozdu rasejo neizmerne ovijalke vse-mogočih temnozelenih barv, plasti in nians. Ne morejo se prejasniti z nobenim sončnim žarkom, skrite so v globočini najtemnejšega listja, v najnevarnejšem naročju skrivnostnih gozdnih globin, kamor zaide le včasih samotni utrip svetlobe in izgine, ko presvetli nekaj plasti suličastega listja.

Mislim na Mahalijin glas, tiho vzdrhtevo in se spet prelevi v neznanske višine, spominja na nenavadne izrazljive obraze, na trakaste ljudi, ki se kot ovijalke ovijajo tega življenja, katere-mu pravimo "moderno" in ob tem, iz neznane-ga kipečem glasu, razumem, da je zares Mahalija, ki z nikakršno samopašnostjo, ampak z mogočno toplino spreminja občutja, kakršnakoli že so, spreminja jih, tako da sem v neznanem miselnem svetu in primerjam kraje, ki me obdajajo s tistim gozdom. Lahko bi bil pragozd, a je samo spomin nanj, samo ubog spomin in ob njem drhtim, ker vem, da takega glasu ni več.

MOJ PROSTOR JE ZDAJ POPOLNOMA ASIMETRIČEN.

September 1975.

srečanja z borisom kidričem

Taras Kermauner

Včeraj sem šel v kino. Razburljiva italijanska erotična melodrama. Predfilm: *Ljubljana pozdravlja osvoboditelje*. Sijajen je ta naš čas, ki tako brez skrupulov združi dvoje povsem nespojljivih prvin. Vse sprejemamo, vse prebavimo, svet je barvit, bogat in tečen.

O *Malem Grehu*, prijaznem filmčku, bi govoril druge krati, čeprav ne podcenjevalno. Znova se mi je potrdilo, da je melodrama tekst vrhunske človeške skušnje, njeni podatki so točni, vznemirljivi, celo globoki — morda nam je nasploh zato bližja, ker jo nenehoma gledamo v običajnem življenju okrog sebe, posebno če je prepletena s humorjem, in ta v kinu Vič je bila. Tragedij ne vidimo ali pa bežimo pred njimi; koliko jih je med nami, ki so tolikšni junaki, da bi bili primerni za glavne osebe velike tragedije? Čiste komedije so preveč čiste in svobodne, da bi se dogajale vsak dan. Ostanejo nam torej burke in melodrame.

Predfilm — tednik *Ljubljana pozdravlja osvoboditelje* pa je z drugega konca sveta. Iz časov pred tridesetimi leti. Iz mitskih časov? Ko so še živeli, delovali heroji in so se zategadelj lahko odigravale tragedije? Junaki prihajajo v osvobojeno mesto na belih konjih, teh simbolih ljudske domišljije, v katerih je osredotočena vizija svobodnih bitij. Narodna noša ni bila, kot je danes, rekvizit turističnih in drugih folklornih prireditev, Kmečke ohceti, tria Slak, cukrenih razglednic, ampak znamenje kontinuitete, vezava slovenskega ljudskega izročila z novodobnim tankom, havbico, brzostrelko.

Osrednji dogodek tednika je prihod prve slovenske vlade v Ljubljano. Po tridesetih letih

sem ga znova obudil, saj sem tudi sam stal med nepregledno, vzvalovljeno, do hripavosti vzklíkajočo, zaneseno, vročo množico na Kongresnem trgu, pod izbočenim balkonom Univerze.

Najprej govori Oton Župančič. Včeraj je učinkoval name enako kot pred desetletji: star, zastarel, na smrt bolan, tujec sredi mladih, napetih z energijo nabitih zmagovavcev. To da je slovenska tradicija? Župančič je bil edini, ki se je izražal v dobrem, izbranem literarnem slogu, kakršen je spet v navadi dandanašnji, a kako nemočno, izumetničeno, nenaravno zveni ta jezik med preprostim, udarnim, stilistično nemarnim, a poletnim, besnim, s krvjo preplalim patosom Vidmarja, Kocbeka in Kidriča, da, predvsem Kidriča, ki doni, s trikrat prepoudarjenim, a za tisti čas, za naša srca in ušesa, edino primernim glasom!

Vsi trije, Kidrič, Vidmar, Kocbek, delujejo kot enota. Med njimi se ne kažejo, tam in tedaj na univerzitetnem balkonu, nikake razlike, tiste, ki so že bile, in tiste, ki se bodo razvile kasneje, razčlenitev v politika, kulturnega politika in kulturnika. So kot en glas, ena volja, ena pest, en krik v prihodnost: kot enotna izprožena narodova dejavnost, hiteča naprej, svetla, jasna, strastna, zanosna, močna. Takšna je tudi množica, ki besno in prelivajoče se, dodekafonsko in kot iz uma odzvanja na trgu, mnogo množic po vsej Sloveniji, brez števila src in glasov. Je to najvišji, najbolj opojen trenutek slovenske zgodovine? Nabiti hip notranje enotnosti, ki je nastala odznotraj, iz duše vsakogar, in obenem odzunaj, iz nacionalne, biološke ogroženosti in

iz odlične narodnoosvobodilne organizacije? Neponovljivi vrh zgodovine, njena srečna in uspešna poroka s posameznikom?

Kasneje so se pota ločevala, posemezniki, grupe so želeli ubirati vsak svojo smer, stvari so šle po svoji običajni logiki mirnodobske diferenciacije, banalizacije, individualizacije, iskanja, tveganja padanja, grehov, muk, naporov, delnih zmag, temnih trenutkov pa tudi nekaterih radosti: ljubili smo, pili, se preganjali, poniževali, ustvarjali smo, delali, želeli, se lomili, umirali, zapirali, ubijali — kot je to v navadi sveta že tisočletja. Množice so se razšle, uplahnele so, njihov notranji zanos se je polagoma porazgubil, razbiti v grupice in posameznike smo začeli omahovati na naši življenjski črti, spoznali smo, da je trajno ostajanje pri orgiastični evforiji zgodovinsko-osebne ejakulacije nemogoče. Vidmar se je kmalu nemalo privatiziral, prešel v zasebno kritiko ždanovstva, dokler ni literarno kulturnega dogmatizma čez poldrugo desetletje sam, v lastni različici obudil. Kocbek se je izločil, začel zidati svojo — socialno, politično, svetovnonazorsko, filozofsko, eksistencialno — platformo, vrnil se je k poeziji, v liriko, obujal spomine, konfliktiral z obstoječo veljavno družbo ali vsaj z njeno politično organizacijo in mislijo. Edino Kidriču je bilo — odznotraj in odzunaj — v dolžnost, da srečno enotni trenutek podaljša, za vsako ceno, z organizacijo, z institucijo, s prepričevanjem, z ideologizacijo pa tudi s silo v neskončnost. In ravno on je moral tragična ironija ali zakon usode? — niti desetletje po paroksizmu onega devetega maja umreti, mlajši, kot sem danes jaz...

Devetega maja sem stal zelo daleč od njega in pod njim, slišal sem ga le v daljavi, kot z neba, čutil sem bolj celoto, svetost, nepozabljivost, odločilnost trenutka, manj njega samega. Mesec ali dva za tem sem se znašel v Operi, na nem kakšnem mitingu, kakršni so besneli vsak teden, vsak dan. Tedaj ni bilo zraven drugih članov vlade, sodelavcev, skupne volje, skupnega telesa, oder je bil prazen, na njem eno samo telo, ena sama figura, Boris Kidrič. A ni mogel vzdržati v sredini deska, ni se mu posrečilo ostati miren, analizirajoč, hladen — kot je bil in je stalno Kardelj — zanos ga je gnal na rampo, kot igravca, ki hoče, da bi vsa srca, zbrana v dvorani, pela isto noto, kot dirigenta, ki ne želi niti najmanjše disharmonije v orkestru, kot val, ki je zmožen zapljusniti kamenje na obali, ga o-

svežiti, ga preobrniti, ga obdelati, oblikovati, kot vihar, ki grozi gozd celo izruvat, če bi se mu uprl. Bil je kot izzivavec vse te več stoglave množice, pričakujoče, odprte, pripravljene — na eni strani — na vse, trepetajoče kot ženska, ko vznemirjeno drgeta pred prvo predajo. Vpil je, razkoračen, suval z rokami, stiskal pesti, se nadglaševal, napet kot puščica, preden izleti s strune, kot krogla, preden je izstreljena iz ležišča, sugestiven do neverjetnosti, še hip, pa ga bo vzdignilo, težnost zanj ne velja, zaplaval bo nad nas, nas spet strnil, če smo se — ker smo se — že začeli razkrajati, razkrapljati, nas segnal skupaj kot pastir ovce, pa čeprav z bičem in palico, če ne gre z lepo besedo in idejo. Bil je fantastičen in grozljiv, zapeljiv in nevaren, kot oče in kot sodnik, kot toživec in kot ostroga, kot pest, ki boža in bije, ena sama do velikanskega plamena razgorena strast.

V tistih mescih sem se tudi sam začel oddaljevati, nisem več želel dopuščati, da me bi drugi tlačili v svoj žep po njihovi volji, me tam obdelovali, kot sem jim zdi, me mečkali in predelovali. Ne, se je polagoma v meni strjeval občutek v zavest, nočem biti kolina, hočem biti človek, posameznik, ki sam odloča o sebi, je nesrečen, če mu to ustreza, obupuje, če mu je tako prav, se podela na večno svetlobo, če mu je ljubša tema. A še zdaj ga čutim, v svojem telesu ga imam, tega Kidriča, kako iz osamljene postave na rampi narašča v ogromno telo, se spušča na nas, nas silovito grabi, vleče nazaj, bežeče, paničarje, naluknjali smo mu bili fronto, enoten blok se je že upogibal, nihalo, napotili smo se bili, vsak zase, proti jazbečjim votlinam, kjer se bomo skrili, pritajili, se odpočili, zagledali sebe, on pa, veliki mag, tega ne dovoli, fronta mora ne le vzdržati, trpno, fronta mora nadaljevati svoj napredujoči boj, nizati zmage, biti mora dinamična ost, sveder, sekira, uragan, vse, kar je pred njo, mora zrušiti, steptati, da bo nastal čist, deviški, prazen prostor za novega človeka, za novo množico, za nove ideje. Sedel sem visoko nad njim, v Vidmarjevi ali Kozakovi loži, a nisem čutil, kot da ga gledam, tega rojenega govornika in osvajavca, pod sabo, nikakor; ujel me je, potegnil za ušesa v enotno vrsto, stopil name, me strl, in spet sem obstal, vsaj za hip, tam, kjer in kamor sem bil postavljen devetega maja tisočdevetsto petinštirideset.

Kidričeva tragedija — tragedija vsakega heroja, celo Jezusova, ki je bil svetniški heroj — je

jasna: en sam človek ne more za večno zadržati čudežnega hipa. Naj mu, temu božanskemu hipu, kdor koli tuli: postoj, naj ga prosi, roti, zmerja, preganja, ujema, nabađa, zaklepa, ubija, hip gre, kot bog, saj je prehod boga v čas, svoj tek, izginja, neogibno izginja, enotnost se razsiplje in osiplje, skupna volja popušča, čar se obletava, lepota stari, pobude se kale, strast krha, čistost maže, izbruh ljudskega, narodnega, zgodovinskega studenca presahne. Patrokles je padel, Hektor, Ahil; Heraklej je bil zastrupljen, Majcen je padel, turjaške žrtve so bile zaklane, Tončko Čeč in Slavo Klavoro so ustrelili, Vrunča so mučili jugoslovanski žandarji do smrti in ga vrgli po tajnem kanalu iz Glavnjače v Donavo, Malgaj je padel, pogumni slovenski fantje so padali po daljnih deželah, junaki, pa čeprav pod Lavdonom in Eugenom, Tugomerji in Miloradi so padali, nikomur se ni posrečilo, da bi ostal živ, da bi ohranil zmago, celo Jezus, ki je bil božji sin, je moral, križan, s sveta, svet pa se je obdržal, kakršen je bil: lep in krut, mil in zel, nor in trd, čist in srljiv. In smrten. In tak, da pride po vsaki zmagi poraz — čeprav je vsak poraz spet pobuda za novo zmago. Brez konca, v grenkem krogu.

Kidrič na to — staro, prastaro, preizkušeno — logiko sveta ni hotel pristati. Bil je inovator, avantgardist, načelni in praktični čistivec vsega, kar je imel za staro, postarano, omogočevavec absolutno nove preroditve: re-kreacije; torej pravi pristni mitski heroj. Nobenega kompromisa s preživelim, je bruhal! Nobenega popuščanja znanemu, je svetoval! Človek je vse-mogočen, svoboden, nadustvarjaljen, storil bo, kar hoče, če le dovolj močno hoče, če ima le dobro organizacijo in dober izvajavski kader, je veroval. Človeku je pot odprta — v neskončnost. Zakaj bi bili še kdaj poraženi, če tega nočemo, je trdil ta človek volje kot tak in kot take, ta idealni utelešenec Nietzschejevega čezčloveka. V uresničevanju svojzega hotenja, vizije, zaobljube, prisege — edine vsebine svojega življenja — je izgorel.

Dobesedno izgorel. Znana je njegova delovna vzdržljivost — dve uri spanja na kanapeju v ministrstvu ali kjer koli. Šoferji so se sesedali od utrujenosti, izvajavci cepali v živčne zlome, on pa je gnal, gnal kolo zgodovine naprej. Kolo zgodovine je škripalo, treba ga je bilo mazati, vitel poganjati do blaznosti, kolesje se je kvarilo, material preutrudil, snov se sesuvala, Kidrič

pa je plamenel, gorel, gorel in — usoda vsega človeškega, živega — izgorel. Ostali so modri, previdnejši, bolj mrzli, preudarnejši, prilagodljivejši razmeram, ostal sem tudi jaz, skrivajoč se po jazbečjih in dihurskih luknjah, ostalo je sonce, ki žari, pripeka, žge, gori, ostali so ljudje, ki se ljubijo in trpijo, delajo in uživajo, takih volj, kot je bila Kidričeva, pa se narodi malo, le sem in tja kakšna; morda, poznam, med mlajšimi, eno ali dve, pa nista takšni plamenici. Kidrič je bil arhetipska plamenica slovenstva.

Nemalokrat se srečujem s Kidričevim bronastim likom na Prešernovi cesti. Kako malo se ujema z mojo podobo o Kidriču! Zame je bil in je žareča krogla, ki sicer peče in opeče in zato marsikje zapusti pogorišče za seboj, a obenem sprošča, osvobaja, očiščuje. Kidrič je zame pesnik novega, močnega slovenstva, ki je doživelo svoj prvi véliki zmagoviti splošno socialni vrh v enobeju. Zoprni spomenik pa se dere na ljudi, na mimoidoče, na paglavce: vzvišen, siten, samozadosten šolski nadzornik. Nad mano se napihuje dolgočasen kričač, iz katerega štrli le nasilje oblastnika, nezadovoljnega z nezmožnimi podaniki. Morda se da — očitno se da — Kidriča gledati tudi tako, vendar me tak pogled ne zanima. Simbolizira mi ga lahko kdo drug, kak manjši, kak mnogo manj izviren duh. Kidriča si ne pustim vzeti, kakršen mi je v spominu in v mojem panteonu, velikih očetov, vélikih Slovencev. Če je imel tako rad sintagmo ljudske mase, ljudske množice, to še ni pomenilo, da nam je bil le nadrejen, odzgoraj — institucionalno — dodeljen Šolnik, ki vidi v masah le fizikalno kategorijo, snov za svoje eksperimente; Kidrič je v svojih avantgardističnih poskusih s snovjo sam gorel. Če se je v njegovi viziji masa pretvarjala v energijo, statična elektrika v dinamiko, če mu je bil svet kemijski proces — kemije ni študiral le po naključju — je bil sam le vzvod za začetek fizikalnega gibanja, Kemične reakcije, le vžigalica, ki je zažgala — narodno, razredno — revolucijo; ali še točneje: naša revolucija je bila na samovžig, Kidrič je bil pri tem le véliki detonator. Bil je jedro mase, tista točka, v kateri je masa najbolj sežeta, čvrsta, napeta in odkoder nastane atomska eksplozija.

Kidričevo partizansko ime je bilo Peter, Kocbekovo Pavel. Kocbek je oznanjal, učil svetost, se obračal k metafizičnim vprašanjem, filozof,

skrivnostni, ponotranjeni. Kidrič je bil obrnjen navzven, v akcijo; kot Peter je prvi zgrabil za meč, hotel udarjati, udarjal, udrihal. Bil je skala, živa in drveča, ki razbija breg, udara in utira strugo za nov tok. V cerkvene pravljice ne verjamem. Cerkev kot — po eni strani — transcendentna in večna, cerkev neprekinjenega harmoničnega skladja med Petrom in Pavlom, je zame propagandna resnica. V realiteti se Peter in Pavel zmerom razideta: se morata raziti. Vse se razhaja, da bi se lahko začasno spajalo, družilo zdaj v te, zdaj v one spojine; v tem ima kemija bolj prav od teologije. Različni poti Kidriča in Kocbeka sta zame naraven — smotrni in lep — pojav.

Zakaj bi moral, jaz, danes, kdor koli, danes med obema izbirati, enega kateregakoli od njiju, moliti, drugega zavreči, opsovati, podrekati? Danes ni več čas nekdanjega absolutnega ekskluzivizma. Kdor ga obnavlja, ta minuli čas je dolgočasen, zastarel, hipertradicionalen, zgodovinsko presežen, zoprni, zoprni. Jaz se ne grem več izobčevanja, in če se ga jaz ne grem več, ga zame ni — pa naj še tako ropota okrog mene. Tem slabše za dejstva, porečem z modrim Heglom! In naj me takšno dejstvo celo pobije, ne velja zame nič več, kot če bi padal cvetlični lonček na mojo glavo in me ubil. Sramota za banalna dejstva, dodajem z zaničevanjem. Jaz ju občudujem oba, Petra in Pavla, oba sta vélika Slovenca, začetnika naše nove ere, ki se sicer še ni uresničila in se nikoli do kraja ne bo, a verujem, da se bo kar naprej začevala. Oba me spodbujata. Oba sta arhetipa slovenske zdajšnjosti in prihodnosti. Oba upornika. Oba gorečneža. Oba izjemno inteligentna. Oba predana.

Naj se zdi še tako nenavadno: Pavel je spretnejši, bolj samoobvladan, mirnejši, stvarnejši. Gori, s trajnejšim, a manjšim plamenom. Bolj se muči, več debatira sam s sabo, bolj je razcepljen, pa je vendar — o muhavost usode! — skladnejši, zadržanejši, bolj spravljen s sabo in svojo potjo. Peter je želel biti, nekoč, ko bo vse te gospodarske stvari primerno uredil, tako je izjavil mojemu prijatelju, minister za kulturo v Sloveniji; to je njegova, je dodal, edina, največja želja. Pomeni ta izjava, da je bil že izmučen? (Dal jo je leto dni pred smrtjo.) Ali pa da je moral igrati vlogo gospodarstvenika, medtem ko je bilo njegovo srce drugje? Ni začel svojega javnega delovanja s spisi kulturno politične in zgodovinske narave? Ni bil prisiljen voditi tehniko zgodovine, namesto da bi pisal pesmi? Ne, pisanje pesmi je bilo zanj premalo pesniško. Bil je poet zgodovine, svoje epične sanje je udejanjal s puško in z organizacijo v roki — medtem ko je bil Pavel pretežno liriki in je držal za ročaj zgodovinske epike zmerom samo z eno roko (kot sam pravi v pesmi *Roki*).

Pavel je bil — in je — stalni izdajavec, zato je pravi intelektualec. Peter je bil sicer tudi izdajavec, izdal je svoj meščanski rod, svoj študij, svojo kulturniško sanjo, vendar je vse to izdal tako dokončno — in ne z nenehno rezervo kot Pavel — da je do konca preskočil v ono drugo, v lastno negacijo, da negacija ni bila več negacija, ampak njegova nova koža, predrugučena duša. Je Peter model intelektualca, ki se v spoznanju intelektualčeve nemoči radikalno, enkrat za zmerom odpove intelektualstvu, kulturništvu in postane dejavnost kot taka, snovna, jeklena: revolucionarni politik, polkicni revolucionar?

Ni v meni obojna želja? OSTATI kulturnik, mislec, meditavec, opazovavec, kritik, nezavezanec, obenem pa poseči noter, udariti, zмести, biti udarjen, ne izskočiti, ljubiti, se pogubiti, goreti z enim samim plamenom, do dokončne in nujne utrnitve? Biti orožje kritike, zavezan iracionalnemu toku smešno veličastnega življenja, obenem pa si pustiti majhen alibi, podlasičji rov, zavarovan bivak pred strelami iracionalnosti? Se da oboje živeti hkrati? Ni ta poskus popolnoma shicofren? Vendar, ni ravno enobe dopuščal — živel — oboje, ko je dopuščal — rodil — Petra in Pavla? Ni obnavljanje arhetipov — torej enobeja in njegovih junakov — osnovna dolžnost vseh naslednikov? Se imamo sploh pravico odločati za enega od junakov in drugega zabrisati v smetnjak ali, kot pravijo poučeni in zgrajeni, na gnojišče zgodovine? Vsakdo ima več očetov — kolikor jih, pač želi in prenese; očetje so namreč huda teža, to vem, ker sem sam oče in stari oče, fizični in duhovni. Puščobno je imeti vse očete istega kalibra in enake branže, same trgovce z moko ali nogometase. Jaz sem izbirčnejši in obenem požrešnejši: všič sta mi, na spisku mojih prednikov, norec in modrec, ogenj in voda, hrast in breza, belo in črno, rdeče in zeleno, Peter in Pavel (A kdo je norec, kdo modrec med njima? Kdo hrast? Kdo zdeče?) Enega sem si izbral, da me bodri, drugega, da me svari; prvega, da me bije, drugega, da me leči; oba pa me jedrita, polnita, o-

smišljujeta, bogatita, oba porajata smisel v ta tako raznoliki, nejasni, odprti, prazni, nesrečni, megličasti, bežeči, nori svet, ki mu pripadam z vsem srcem, odločitvijo, pametjo in predanostjo.

Ne govorim o nobeni stvari, kakor bi mi lahko očitala kaka gramofonska plošča serijske izdelave. Dol s spravo, tulim! Kakšna sprava neki! Boj med Petrom in Pavlom, med srcem in glavo, med glavo in srcem, med ljubeznijo in premišljenostjo, med predanjem in voljo, med udarjanjem in prejemanjem, boj do konca, kajti konca ni! V tem boju ne more ne zmagati ne izgubiti ne Peter ne Pavel; oba sta lahko le ranjena, a rane sodijo k junakom! Življenje je večer boj med različnimi načeli, praksami, odločitvami. Kako bedno bi bilo, če bi dokončno zmagala ena sama! To nikakor ne bi bil hip one čudežno zgoščene napetosti, v kateri se je zbrala vsa notranja in zunanja enotnost naroda, devetega maja petinštirideset, to bi bila le požrtija krokarjev na truplih obeh poražencev, vseh ljudi kot poražencev! Na travniku, ki ga gledam pred sabo, cveti rdeči mak z ogromnimi rdečimi listi, poleg njega je rožnati šipek, kot marčno nebo modri volčji bob, sijoče zeleni listi jablane in nič manj zelena stebela trave. Zakaj bi izruval vso travo in vse volčje bobne in vse jablane, da bi povsod zasejal sam mak? In kaj bi dosegel: povodenj rdeče barve? Ne! Kje pa! Kajti sredi rdeče makove cvetne čaše je ogromna kot oglje črna predica pestičev in plodnice — žig tujosti sredi identitete, znamenje izdajavstva, čudežna obljuba večne napetosti in dinamike.

V tej bitki, večni in strašni, sta Peter in Pavel mnogokdaj na isti strani fronte; in jaz, v ozadju, z njima. Ko je bilo treba razdejati slovenski provincialni dom, napasti in razbiti vladavino ozkega, zarukanega, slepega, k miru in večni reprodukciji zapisanega farovža, ko je bilo treba s kneftro po riti strahopetnega, z domišljijo neobdarjenega, majhnega, pritlikavega, k dinarju in ne k milijardam, h grošu in ne h kapitalu usmerjenega slovenskega meščana ali — naj zapišem pravičneje — malomeščana, ko je bilo treba odpreti vrata Evropi, industriji, mestu, proletariatu, proizvodnji reči in idej, potrošnji reči in idej, dinamiki življenja, ko je bilo nujno vse postaviti na glavo, vse pretresti, pometati počene lonce proč, obračunati z janzenizmom, s sramežljivostjo kmečke neveste, s

strahom pred telesnostjo, s studom do spolnosti, z nesproščenostjo vseh vrst, ko je bilo edino rešilno sebe — in vse, ves svet — zastaviti za en sam cilj, se predati neznanemu, tvegati: biti heroj in ne več čevljarček v zakotni ulici, ki krpa ponošeno obutalo dunajskim uradnikom in beograjskim davčnim zakupnikom, ko je bilo treba naklestiti vsakršno slovensko domo-branstvo, obrambo naroda zamenjati z napadom, naskokom naroda na Evropo, na svet, na zgodovino, in ko so zaradi brezobzirne bitke letele, jeklene trske naokrog, se zarivale v živa telesa, in se je napad naravno vezal z nasiljem in poboji, z agresivnostjo in pretiravanji, tudi s krivicami, celo z grehi, kajti vojna ofenziva ni nikoli brezgrešna, in greh, če ga zmorem odkupiti — narediti zanj zadostno pokoro — odrešuje, brezgrešnost pa zasmrajuje, tedaj torej, ko se je godilo vse to in ko je šel slovenski narod nasproti svojemu čudežnemu hipu absolutne zbranosti, sta stala Peter in Pavel na istem položaju, z roko v roki, trobila sta v isti rog, klicala k upor in Zmagi z istim ponosnim, povzdignjenim, kremenitim glasom, bila dve železni ptici iz mišic in čustev, ki sta, tako sem ju takrat doživljal, obetala vsak čas vzleteti z univerzitetnega balkona, pisal se je deveti maj tisočdevetsto petinštirideset, poleteti v nebo, ga zapesti: biti bit.

No, hvala bogu, komentira moja skeptična pamet, hvala bogu, da je višina neba ptici prisilila k pristanku. Sta pristali varno? Se je katera raztreščila kot Ikarus? Se je katera skrivala kot kukavica? Ali pa sta obe žareli — in še žarita — v soncu, ki je zmerom obenem jutranje, večerno in opoldansko, žarita, se svetlita, letita, pristajata, se odpočivata, zdravita rane, natrgane peroti, a se zmerom znova vzdigujeta na tem našem arhetipsko večnem slovenskam nebu?

Spominjam se ga, tega Petra, tega Kidriča, ta val, to steno, to ptico, kako je stal na pregibu stare unionske kavarne, z nogami kot pritrjen v tla, kot rastoč iz zemlje, z rokami uprtimi v bok; bilo je nekaj dni po devetem maju, v Unionu je bil Kidričev glavni stan. Prihajali in odhajali so kurirji, ljudje v elegantnih, zlikanih angleških partizanskih uniformah so tekali sem in tja, Kidrič je odgovarjal, spraševal, ukazoval, deloval, čvrst, jasen, odločen, oster, zmagovit. Jaz, splašeno fanté, sem prišel s prijateljem Primožem Kozakom v Union na prvi obisk k prijatelju Titu Vidmarju, s katerim se nismo videli

celi dve leti. Tit je sedel v kotu, na oguljeni zofi z naslanjalom, na kateri je morda teden dni prej lezla vase kaka stara ljubljanska četrt dama ali je kak še starejši upokojenec sitno in zgrbljeno listal po nemških ilustriranih časopisih. Titek, prezgodaj dozorel, sredi vsesplošne ponorele dinamike zastal otrok, je miroval, kot da bo večno sedel na istem mestu; z velikimi, vlažnimi, trudnimi, mnogo preveč razumevajočimi, v vsem norem divjanju neudeleženimi očmi, sam, zapuščen, odložen v kot, kot dobra maskota, z blagim, čeprav izkušenim, nad prišleca daleč segajočim pogledom in s še bolj značilnim zbranim molkom je držal čudovito estetsko ravnotežje v tej sceni v tem rembrandtskem panoju. Na Titkovem ozadju je še bolj izstopala Kidričeva mišičnata, pikniška, sphan, krčevita, nemirna, žaroča postava.

In bil sem srečen, počutil sem se, kot da sam sodelujem v ustvarjanju zgodovine, ko sem predsedniku vlade samostojno — da bi se uveljavil — izjecljal nekaj podatkov o ravnanju generala Alexandra; ujel sem jih na jutranjem BBC programu, Kidrič jih ni poznal. Heroj me je vzel zares in me s tem inciral, stigmatiziral.

Ta doživljaj sem spravil v sklad, že tedaj literarno navdihnjeni opazovavec, s Kidričem iz-

pred pol desetletja, ko je dan za dnevom, dopoldne za dopoldnevom zahajal v očetovo sobo; sredi oblakov cigaretne dima, takšnega ga imam v spominu, ko sem včasih nepovabljen vdrl v posvečeni kraj, je govoril z razburjenim glasom, suval z rokami predse in proti drugim, načrtoval, sklepal, veroval, hotel, hotel, skoraj vzdignjen nad stol, sklonjen nad mizo, kot da je bila ta češnjeva stara šibka okrogla miza evropsko, svetovno bojišče, slovenska zemlja, kjer bo vsak hip izbruhnil požar, pisali smo leto 1940; prestavljal je divizije, kraje, mesta, ljudi, iz mize je rasel oživiljen slovenski relief, vlaki, kakršni so drveli v Krisperjevi izložbi pred Božičem, so iztirjali, čete borcev so pele, kosila je smrt. To je bila vizija, a resnična. Sem jo videl tedaj, sem si jo pozneje dosanjal? Ni važno. Bistveno je, da se je že takrat Kidričev markantni lik neizbrisno zarezal v moj spomin, kjer živi, velik, mogočen, nevaren, v ognju plameneč, še danes, še ta vsakdanji hip, ko pišem skromne spomine o neskromnem Slovencu in neskromnem slovenskem času.

Oba, junaški čas in herojski človek, me bosta — nas bosta — navdihovala še naprej. Morda se bodo kdaj spet rodili ljudje in razmere, ki ju bodo ponavljali.

srečanja z josipom vidmarjem

Taras Kermauner

Častitljivemu po starosti, a niti najmanj starčevsko nemočnemu, še zmerom bistrournemu, zavedajočemu se, trdno zasidranemu v brezmejni strasti, očaško srdečemu se, avtoritativno razsojajočemu, močnemu, pomembnemu Josipu Vidmarju je življenje naklonilo edinstveno možnost: preživeti ga na različne načine, opredeliti več obdobj, biti večstranski, ustvarjalno neenoten — četudi ne zmerom tak, kakršen bi mi bil pogodu. Vidmarjevi biografii, in teh ne bo u-manjkalo, bodo njegov življenjski tek razrezali na vrsto segmentov in se vanj strokovno poglobili. Meni, esejistu, ki mu gre predvsem za to, da naredi razsoden obračun z nekaterimi svojimi očeti, naj bo dovoljeno slikati v velikih zamahih: naj naštejemo in v obrisih razčlenim štiri Vidmarjeva življenjsko delovna obdobja.

Začel bom s tretjim in četrtim, ker sta, zame, manj zanimiva, četrto celo hudo zoprno; Vidmarjev začetek — Vidmarjev vrh — pa bom ohranil za konec te spominske analize, za poslastico, za pomilostitev, ki jo bo dobrodušna zgodovina z dobrohotnim razumevanjem podelila staremu grešniku; kajti res je, da smo vsi grešni, da vsi zaslužimo odvezo in da tudi Vidmarju, pa naj bom(o) z njim ta hip v še takem nesoglasju in zameri, milosti — priznanja za slug — ne smemo odreči.

V začetku tretjega obdobja sem Vidmarja spoznal osebno.

Po svetu je izbruhnila vojna, Jugoslavija je čakala, kdaj jo bo splošna vihra potegnila v svetovni vrtinec. Vidmar se je — v skladu z logiko svojega tretjega obdobja — zmerom bolj

približeval komunistom (bolj njim kot komunistu), ker je v njih začutil moč, socialno akcijo, zmožnost spremeniti besede v dejanja, torej lastnost, ki je na Slovenskem redka. Stopil je v Društvo prijateljev Sovjetske zveze, ki je bilo neposreden predhodnik Osvobodilne fronte in je združevalo tako imenovane napredne sile. Pripravljal se je, da bo odigral vlogo, kakršno sta mu zgodovina in partija kmalu zatem do- ločili.

Tedaj sem začel zahajati, desetleten otrok, v njegovo hišo, prav za prav v hišo njegovega očeta, ob Cesti na Rožnik; kmalu zatem se je v nji ustanovila OF. Prijateljeval sem z njegovim sinom, se s Titkom in Primožem Kozakom sabljal po belih stezicah prostranega vrta pred vilo, igral na verandi šah, predvsem pa sodeloval v literarnem krožku, ki smo ga prijatelji ustanovili in tipkali; Tit je prispeval detektivsko komedijo v enem dejanju, jaz petdejansko tragikomedijo *Julij Cezar* in literarno kritične spise. Naše prijateljevanje in leposlovno sodelovanje se je nadaljevalo od jeseni štiridesetega do spomladi dvainštiridesetega, ko sta Tit in oče odšla na Dolenjsko, v partizane. Nikoli ne bom pozabil otožnega spomladanskega popoldneva, ko so Titku pokopali mater in Josipu ženo; zaradi nevarnosti, da ju Italijani primejo, se pogreba nista udeležila. Sin, ki je bil izjemno navezan na mater — kolikokrat nam je postregla z belo kavo — je z nami, z rajdo prijateljev vse popoldne tolkel kozo na našem dvo- rišču, čudovito se premagujoč, dozorel, odrasel človek.

Vidmar mi je bil tedaj blizu. Bil je oče mojega dobrega prijatelja, politično izpostavljen, preganjan. Z njim nisem kaj prida govoril, bil sem le radoveden in odprt deček, a v spomin se mi je zapisal kot privlačna oseba. Razpravljaj je počasi, premišljeno, suvereno, podobno kot danes, le brez današnje prisiljene vzvišenosti; bil je skromnejši — morda le do otroka. Nekoč pred Kozakovim stanovanjem na Vrtači je dejal Primožu: *primus inter pares* — stavek se mi je, latinskemu prvošolcu, bogsigavedi zakaj zapičil v spomin. Hvaležen sem mu bil, tedanjemu dramaturgu ljubljanske Drame, ker sem lahko, nič s praznim žepom, zahajal v njegovo — dramaturgovo ali ravnateljstvo — ložo, gledal od tam Eftimia Človeka, ki je videl smrt, v odmoru bral Vidmarjevo globoko študijo o tej drami, ki sem jo tedaj seveda le hudo površno razumel, drhtel ob Pirandellovi komični grozljivki *Nocoj bomo improvizirali*, se naslajal ob Schillerjevem *Kovarstvu in ljubezni*, nikdar pa si ne bom mogel izbiti iz srca presunljivega doživetja v operi, Tit me je povabil v ložo pol ure pred predstavo, šel sem kar v zapacanem drapžemperju, a tedaj ni bil čas današnje oblačilne svobode; tožbe zapuščene Šo-čo-san so mi parale dušo in še leta kasneje sem se presunjen zbujal iz težkih sanj ter se razjokal ob diktatu krivične usode, človekove zgubljenosti in nemoči.

Vse to je bolj malo v zvezi z Vidmarjem, boste porekli. Res je in ni res. Tedaj se mi je osebno priljubil, ker me je opazil, mi dal sem in tja kak nasvet: ker je sinovo, mojo, naše družične literarno snovanje pazljivo in dobrohotno pospremil — četudi je bilo nebogljeno.

Po vojni sem ga videval več in pogosteje. Prijateljstvo z njegovim sinom se je vroče nadaljevalo med leti 1945 in 1948. V Vidmarjevi novi vili na robu Rožne doline sem bil tako rekoč vsakdanji gost, tja sem se napotil že dopoldne in družčina prijateljev nas je včasih v hudo preskušanih prostorih — zavedajte se, bili smo mladeniči, pili smo in rogovilili brez pardona — razgrajala, mučila pohištvo, stene, praznila kozarce po dan ali dva, brez prestopka; nekoč smo Smole, Tit in jaz natančno štiriindvajset ur, ob sladkem renskem vinu, ki ga je Tit izbrskal iz kleti in je sodilo še k Dukičevi zapuščini, igrali brzopotezne partije šaha; tri naslednje noči sem sanjal same šahe in šehe in rošade. — V tistih časih so bile naše de-

bate seveda že strokovne, filozofske, Tit je pisal odlične, a karseda melanholične pesmi, vsi smo bili razporeženi ultradekadentno, življenje smo odklanjali, do družbe bili hiperkritični.

Nad vsem je kraljeval oče Josip; in kraljeval je spet zelo simpatično. Ne spomnim se, da bi se kdaj vmešal v naša dejanja in nehanja, čeprav bi se imel pravico in razlog. Vse je toleriral. Bil je skrajnje razumevajoč, širokogruden. Vidmar pa razumevajoč? boste vprašali, ta, naš, slovenski Vidmar pa širokogruden? se boste začudili. A prav nič si ne izmišljujem. In ni bil človek širokega srca le v odnosu do mladih zelencev in razgrajačev, temveč tudi do naših idej. Z našim veleobupom se sicer ni strinjal, a se zoper njega ni srdil, skušal nas je prepričevati. Razlagal nam je, ni mu bilo škoda truda, svoje estetske nazore; v veliki dnevni sobi, v kateri je tedaj stal črn spoliran klavir, na belih usnjenih naslonjačih, ki smo se jih v neki noči objestno lotili, v blaženem miru rožnodolskega kota, za okni, preraslimi z okrasnim, grajskim bršljanom, mu je lagodno, zlagoma, spokojno, prepričano in prepričljivo tekla beseda. Ker sem bil tedaj že v dovolj dobri estetski šoli, redno sem zahajal k Mraku in Ferdu Kozaku, ki sta me nesebično instruiral, sem znal ceniti Vidmarjev prispevek; vem, da je mene in mojo družbo prav on bistveno odvrnil od dogem socialističnega realizma, zasejal v nas dvome v vsakršen primitivizem, nam dal vohati okus velike kulture, nas učil, kako naj zavračamo sleherni aktualizem, kako naj se posmehujemo skojevskim preprostežem. V tisti sobi se je govorilo o Chopinu in igralo se je Chopina, o Škerjancu, ne pa o Arničju ali Simonitiju, o Ortegi Y Gassetu, ne o Fadejevu, o Goetheju, ne o Vinku Möderndorferju — čeprav moram pri priči dodati, da se je Vidmarjevo kulturno razumevanje sveta lepo povezovalo s pozitivnim, čeprav nekam navezanim odnosom do oblasti, ki jo je tedaj reprezentiral. A kaj, v njegovi knjižnici nisem ne iskal in ne našel ne Martina Andersena Nexöja ne Avgusta Cesarca, izposodil sem si Bartolov *Alamut*, ki ga imam še zdaj doma, Gundolfovega *Goetheja*, Prevertove pesmice in Jenka, ne pa Grudnove zbirke *V pregnanstvo*.

Vidmar je v prvem desetletju po drugi vojni v glavnem hodil po skupščinah, sprejemal tuje delegacije, poslanike, prominente. Vtis imam, da je delal zase bolj malo: kot da je napravil

križ čez svoje literarno kritično delo. Kritike, kakršne so bile obračuni s Kocbekom in Juša Kozaka *Leseno žlico*, niso bile njegov poglavitni posel, tudi napisal jih ni zaradi literarnih reči in vrednot. Kot kritik tedaj v slovenski kulturi ni bil prisoten — res pa je, da kultura nasploh ni imela velikega ugleda, in kdor je enkrat zajadral v politiko ali v politično predstavništvo, ni čutil razloga, da se vrne h kulturi; bila je dejavnost nižjega, nezgodovinskega, instrumentalnega ranga. (Zato nihče ni mogel razumeti Kocbeka, da objavlja *Tovarišijo*, *Strah in pogum*, da piše pesmi; razlog objave le teh se je torej moral zdeti političen, stvaren, ne pa literaren, se pravi — bil je, v tedanji projekciji — fiktiven, puberteten, zastarel...) Morda se je Vidmar v tistih časih sprijaznil z mislijo, da je kulturno delo zanj preteklost in da bo odslej govoril o njem bolj priložnostno, kot nekdanji strokovnjak, duhovite in izbrane besede pri omizju, v družbi zabavnih tovarišev, Cirila Kosmača, Kozina, Čora Škodlarja, pri šahu, pri pokru. Šele pozneje, ko je bil razrešen političnih funkcij, ko je bil postavljen na čelo Akademiji znanosti in umetnosti, se je, kot vse kaže, v njem ponovno prebudila sla po ustvarjalnem kulturnem delu.

Tu pa se pričinja Vidmarjeva tragedija, njeno prvo dejanje. Dokler je bil neobvezni in zasebni spremljevalec povojne slovenske kulture, ki je le sem in tja objavil kako kritiko ali načelno premissljevanje, je bila njegova vloga, no ja, prijazna ravno ne, pač pa dopustna. Prvi hip, ko se je znova uveljavil v dejavni kulturi, sredi petdesetih let, je bil njegov povojni ustvarjalni vrh in obenem ustvarjalni konec. V polemiki z Zihierlom se je zavzel za občutke zoper razum, za čutnost zoper ideologijo, za fantazijo, fantastiko zoper suhoparnost realistične analize. V tej pomembni kulturno politični in načelni konfrontaciji je bliskavo zmagal, čeprav svojih nekdanjih estetskih nazorov ni poglobil, ampak jih je v glavnem le povzel. Česar ni mogel ali hotel javno in politično preodločno zapisati na koncu štiridesetih let, v dobi, ko sta carovali dogmatska misel in utilitarna terjatev, je zdaj pribil, zaostril, potegnil je črto. Njegovo stališče ni pomenilo le neke izbornjene zmage v estetiki, ampak v smeri kulturno literarnega razvoja.

Lahko rečemo, da je s to svojo estetsko platformo Vidmar pomagal omogočiti razvoj poznejše slovenske mlade literature, tiste, zoper ka-

tero se je desetletje kasneje, od 1963 naprej, začel tako nausmiljeno bojevati. Da bi bil tragični nesporazum še hujši, njegova komičnost še bolj poudarjena, naj omenim, da se tedanja teoretična misel mladih (Kos, Primož Kozak, jaz...), oglašajoča se na straneh *Besede*, z Vidmarjevo usmeritvijo k fantastiki in čutnosti sploh ni strinjala, da je zahtevala vsaj od filozofije še mnogo radikalnejši racionalizem od Zihierlovega. Za to je imela svoje razloge; Zihierlov socialistično realistični dogmatizem je hotela premagati na njegovem lastnem terenu, v območju marksizma, filozofije, vsemu temu pa se je Vidmar izogibal. Vidmar je vračal debato v predvojni čas in želel, naj se je tega zavedal ali ne, nadaljevati tam, kjer se je razvoj nehal: pred vdorom in zmago socialnega realizma, mi pa smo hoteli navezati na ves predvojni, medvojni in povojni razvoj, ga radikalizirati in iz njega izvesti novo literarno realiteto. Šli smo pač vštric s tedanjo literaturo (Kovačičev in Župančičev socialni realizem, poezija štirih pesnikov...). Vidmar je dal teoretsko osnovo za nadaljnji val, verjetno že za Hienga, vsekakor pa za Zajca, Strniša, Božiča, za tiste, nad katerimi je nato v šestdesetih letih lomil svoja kopja; svojo sodniško palico, jih anatemiziral in s klaftrskimi poleni skušal pobiti do smrti. Tedaj, deset let kasneje, po letu 1963, je od mlade literature priznal le *Antigono* in *Afero*: za merilo si je znova vzel socialni realizem predvojnega — svojega drugega — obdobja in sploh evropski realizem, zavrgel pa romantiko, Hoffmana in Kafka.

Zanimiv preobrat, tako rekoč paradoksen, a, kot bomo videli, razumljiv.

Najmlajši so v svoji praksi izhajali iz njegove platforme, vendar ga v svoji zavesti, takšni so — in zmerom bojo — pač mlajši, niso priznavali; zmerom vidijo le sebe in menijo, da izhajajo iz prvega jajca sveta. S svojo nerealistično literaturo, s svojo izostreno esejistično in kulturno politično spremljavo (Pučnik) so tedanji najmlajši prav kmalu temeljito konfliktirali s kulturniško pa tudi ostalo slovensko oblastjo; skazali so se kot radikalni in nepopustljivi (od *Revije 57* do *Perspektiv*).

Vidmar je bil tedaj na razpotju: ali z mladino in s tem v spor z oblastjo, odhod s pozicij, usoda, podobna Kocbekovi — mladih namreč ne bi mogel le podpirati, ampak bi se jim moral postaviti na čelo; ali pa zamenjati estetsko plat-

formo, potegniti z oblastjo, mlade prečrtati, nekje najti neke druge mlade oziroma, ker se to ni zgodilo, prečrtati vso slovensko nastajajočo literarno produkcijo v imenu meril, ki jih ima v rokah on sam, zapovednik in prerok, vedec in vedež, prva in zadnja instanca v literarno kulturnih rečeh. Vemo, da se je odločil za to, za drugo pot.

Ni se odločil takoj. Dolgo je tipal, sodeloval z obema stranema, se skušal ohraniti vmes, a brezobzirna logika kulturnega dogajanja ga je — kot vsakogar — prisilila, da se je opredelil; žal je storil drugače kot njegova vélika tovariša, Kocbek in Vladimir Kralj.

Dobro se spominjam, kako je Vidmar hvalil *Antigono*. (Res pa je, da jo je pozitivno ocenila tudi tedanja oblast — Boris Kraigher, je kot predsednik vlade in slovenski politični šef — na premieri naklonjeno ploskal.) Prva leta je bil reden gost, morda edini od starejših na proslavah, ki jih je *Oder 57* prirejal po krstnih predstavah v Klubu književnikov; sedel je med nami, sicer rad avtoritativno vodil pogovor, do tega je imel, kot se zdi, zmerom posebno veselje, vendar je ostajal do nas ustrezno kritičen, z nami sicer polemiziral, a naklonjeno. Ti večeri so se nemalokrat spremenili v prisrčne in zavzete estetske debate (po uprizoritvi *Dialogov* itn.) Obnem s Kraljem in Kocbekom se je odzval vabilu *Perspektiv* in napisal posebno zanje, za to priliko svoje znamenito *Srečanje z zgodovino*; članek je dal pozneje naslov knjigi. Mene je predlagal za selektorja *Sterijinega pozorja* (tedaj sem bil zadnjič pri njem, v njegovi delovni sobi); a nisem mogel sprejeti, ker je uradno konkurirala predstava *Odra*, pri kateri sem bil dramaturg. Itn. Vidmar je zmerom znal pomagati, delati usluge, če je le hotel.

Ko pa so se, v svojem zadnjem letniku, *Perspektive* zapletle z oblastjo v ponoven in odločilen spor, se je Vidmar od njih silovito, odločno odvrnil, s tem pa za zmerom zapustil koketiranje z mladimi rodovi. Najbrž je spoznal, da jih usoda vodi v politično pogubo, v nujno iskanje lastnega sveta, v tveganje za vsako ceno, vsemu temu pa se ni želel pridružiti — medtem ko sta Kocbek in Kralj s *Perspektivami* simpatizirala in je zadnji zaradi neprimerne ravnanja z njimi celo protestno odstopil kot podpredsednik Društva slovenskih pisateljev. Vidmar je želel ohraniti enako dober stik z oblastjo, kot ga je imel, polagoma pa je, takšna je

logika konfliktnih situacij, iz sodelavca oblasti postal njen Scipio, ki je dan za dnem klical — in še kliče: *Ceterum censeo, Cartaginam* (Perspektive, mlade rodove, današnje slovensko leposlovje) *esse delendam*.

O današnji, četrti Vidmarjevi ustvarjalni ali neustvarjalni, nihilistični življenjski fazi, kakor hočete, ne bom podrobneje razpravljal, o nji sem sodil že večkrat, tudi v *Mostu*. Nekaj besed bom spregovoril le o tem, kako je do nje prišlo.

Oba vélika intelektualca v vodstvu OF, Kocbek in Vidmar, sta se sklicevala, da predstavljata slovenskega duha, zgodovino, napredno izročilo; v nekem smislu sta to tudi zares predstavljala. Socialno vzeto pa je Kocbek zastopal slovenske katoliško krščanske, Vidmar napredno svobodoumne intelektualce. Kaj takšno predstavništvo v resnici pomeni, ta hip ni mogoče natančno določiti. Brez dvoma sta dajala oba kulturno intelektualno legitimiteto partiji. A medtem ko so Kocbekove vizije segale čez partijske ali vsaj mimo njih, bile so samostojne, ne le socialno gospodarske, temveč tudi eshatološke, filozofske, religiozne, se zdi, da je bila Vidmarjeva ambicija nekoliko manjša. Kocbek je brez dvoma globlji, bolj izobražen, bolj na tekočem o zadevah evropske kulture, a tudi širši, bolj zapeljiv, bolj daljnosežen. V nasprotju s slovensko klerikalno tradicijo, ki je preprečevala, da bi postalo krščanstvo človeško osvobodilno, religiozno v kierkegaardovskem pomenu, in ki je Slovence zadrževalo v območju političnega, institucionalnega, zunanjega, se je Kocbek navdihoval pri mistiki, njegov pogled je bil celovit in vseobvezen, četudi odprt. Vidmar je bil v skladu s slovensko liberalno, napredno tradicijo, do filozofije nezaupljiv, religioznost je enačil — in še enači — s cerkvenostjo. Gotovo da mu je šlo za osvoboditev človeka, Slovencev in slovenstva, za preroditev narodnega značaja, za uveljavitev aktivnosti, za slovensko avtonomnost, vendar je vse to ostalo nekoliko abstraktno socialno manj določno, miselno manj izdelano, nekam lahkotnejše, bolj retorično in navsezadnje bolj zasebno. Zato je, kot večina tako imenovanih naprednih intelektualcev kmalu povsem prepustil pobudo in krmilo partiji, ker se je ta skazala za socialno karseda učinkovito, za zelo stvarno, konkretno je vedela, kaj hoče, zgodovino je vzela v svoje roke in jo mojstrila (tako se je zdelo in je bilo v veliki meri tudi res). Konkretno pa je Vidmar prekli-

cal avtonomni položaj prosto stoječega do vsega kritičnega intelektualca in se je tudi organizacijsko včlenil v stranko.

V Vidmarjevem ravnanju za časa tretje faze sta opazni dve plasti, dva odnošaja. Na eni strani lahko rečemo, da je bila njegova osebna avtonomija zgolj zasebna; nosil je — tako redke — med partizani klobuk namesto titovke, prevajal sredi ofenziv *Ljudomrznika*, namesto da bi se razdajal zgolj v pisanju plametečih pozivov ljudstvu, razpravljaj, kot beremo v Kocbekovi *Tovarišiji*, in Vidmar je ni demantiral, o vsakovrstnih vprašanjih, ki niso imela posebne zveze z aktualnim partizanstvom, bil je skoraj že skrivnosten, duhoven, poseben, pa vendar ni storil nič takega, kar bi ga spravilo v nasprotje ali hujše nasoglasje s partijo. Partijsko vodstvo je spoštoval, zagovarjal in hvalil, zasebno pa ostal nekako zraven političnega dogajanja. Ta "zraven", ki je bil po eni strani privatniški, pa je nosil po drugi strani, v drugi plasti, bistveno več: zastopal je evropsko kulturo, njeno formalno tradicijo, moliérovske klasicistične verze in srednjeevropsko pokrivalo zoper tiste pretirane izrastke dogmatično zarobljenega vzhodnjaštva, ki so hoteli na Slovenskem vse glajhšaltati po stalinističnem vzorcu, uvesti socialistični realizem, pisanje po zgledu *Mlade garde* in *Ruskega vprašanja*, slikanje po načinu Gerasimova in Ptuška, esejiziranje po kopitu Pessisa in Ždanova. Po tej plati torej ni bil le predstavnik slovensko evropskega intelektualstva, pojmovanega kot klasična kultura, ampak tudi njen realni, čeprav morda ne do kraja uspešni socialni nosivec, branivec, vitez; torej realni politik. Iz evropskega kulturništva — ne povsem usoglašene s politično linijo — je rezultirala tudi njegova relativno obrobnejša, v reprezentiranje potisnjena vloga. Ker pa stalinistične težnje v partiji niso za stalno prodrle ampak so bile v jedru povožene, ker — in ko — se je partija vrnila h krležijansko srednjeevropski, predstalinistični tradiciji, ki je dopuščala avtonomijo kulture, literature, se pravi po letu 1951-52, se je naenkrat pokazala za socialno stvarno in veljavno tudi ta druga plat Vidmarjeve medvojno pojvne osebnosti.

Vendar — ta kulturna usmeritev je ostala Vidmarjev skrajni domet; zanikati dogmatizem, obujati staro klasično izročilo, Goetheja, Puškina, Moliéra, Čehova, razumljene kajpak na svojstven in zmerom bolj razsvetljensko peda-

goški način, to je bila Vidmarjeva velika po-vojna zasluga. Kocbek je bil radikalnejši, vztrajnejši, samostojnejši, več je tvegaj, bil je živejši in ambicioznejši. Sam se je s politiko, čeprav ne čisto hoté in direktno, spopadel; intelektualci, ki jih je zastopal, so prešli, eni k partiji, med njimi njegovi najbližji iz *Dejanja*, (Pirkovič, Zemljak), drugi čez čas nazaj k cerkvi, k bolj ali manj tradicionalnemu katolištvu. S svojo véliko vizijo in osebnim tveganjem je ostal sam, ali pa se je kar bi se prav tako dalo reči, v zadnjem času tudi on nekoliko približaj znane-mu katolištvu in idejam manj vznemirljive narave.

Kaj to pomeni? Da sta ostala oba voditelja slovenskih intelektualcev brez socialnega zaledja? Da sta hote ali nehote pripeljala svoje intelektualce bodisi k partiji kot novi pozitivni socialni sili, ali pa jih vrnila k cerkvi kot tradicionalni in konservativni družbeni organizaciji? Da se jima ni posrečilo uveljaviti slovenskega intelektualstva kot posebne sile? Se to morda pravi, da intelektualstva kot posebne socialne sile — vsaj v istem ali sorodnem pomenu, kot sta partija in cerkev — sploh ne more biti? Da je intelektualstvo negativna ali negacijska družbena moč, večén kvas pri zorenju procesov, ki jih vodijo drugi, organizirajo drugi in tudi drugi tržejo njih cvetove? Da je treba intelektualstvo sploh drugače opredeliti, drugače živeti, na drugi, ne na preprosto neposredni socialni ravni? Da gre v politično socialno razredno nacionalno zgodovinski boj, kot je bil NOB, ali še prej nacionalno gibanje, le ena plat intelektualstva, tista, ki se vnema za pozitivne, otipljive, stvarno uresničljive ali vsaj mobilizacijske socialne vrednote, za narod, za razred, za moralo, za pravico, za kruh, za enakost, za socialno svobodo, za formalno kulturo, za krepitev subjekta in človekovega ponosa, značaja, časti, da pa ostaja druga, morebiti celo pomembnejša plat intelektualstva v takšnih bojih neudeležena, neizkoriščena, neudeležljiva, neizkoristljiva, po svoji naravi od "drugega sveta"? Da se sicer v velikih zgodovinsko socialnih časih ponavadi potuhne, prihuli, celo samozanika, sebe sramuje, saj ima vtis, kot da je veličine jasnega boja nevredna, da pa v dobah, ki herojskim sledijo, naenkrat vzbuhnjejo na beli dan, se razcvetijo, razbohotijo, iz vsega na tem svetu naredo vprašanje in samospraševanje, smešnico, igro, dvom, zabavo, muko, nevednost, razkol,

razliko, neutemeljenost, refleksijo, ples in obup?

Ne govorimo o literarnem času, ki je refleksija junaškega? O podvojenem, ki je druga plat enostavnega? O estetskem in filozofskem, v katerem nenadoma ni več osrednja oseba, odlikovani tip-model Napoleonov korporal, ki nosi v tornistri generalske našitke, možnost in stvarnost bliskovitega in junaškega vojaško socialnega vzpona, enovita, enostavna, učinkovita figura, ampak bohem, razcapanec, pijanec, človek z roba, pisatelj, posmehljivec, anarhist, neujemljiv za pozitivne ideologije, nerazumljiv vsem fanatikom otipljive stvarnosti, smešen pavliha vsem moralistom, zavrženi bednež vsem navdušencem, ki jemljejo sebe in svojo vlogo do kraja zares: izdajavec kot tak?

Tudi o izdajavstvu sem že nemalokrat pisal, zato naj ga tu le omenim v zvezi z modelom intelektualca, ki ga je Kocbek precej silovito živel in pričal, pa se k njemu ni maral priznati, saj je bil preveč vezan po katoliško slovenski pozitiviteti, po svoji politično zgodovinski vlogi; nekoč se mu je implicite vdajal tudi Vidmar, četudi je vsa njegova ideologija zadnjega časa načelno in praktično uperjena zoper njega, oznanjujoča zvestobo eni sami Misli, Besedi, Stališču: veliki in vzvišeni gospe Resnici.

Štiri življenjsko delovne faze, o katerih bajam, same na sebi dokazujejo, da je bil Vidmar vsaj trikrat izdajavec; na prehodu iz prve v drugo, tedaj, ko se je odrekel svojemu evropskemu modernemu pogledu, fenomenologiji, filozofski misli, intelektualstvu kot negativiteti, tedaj, ko je prešel v poskus slovensko kulturniškega mesijanstva, nekakšne estetsko etične ideologije kulturnišva (*Kulturni problem slovenstva*), nato v meni iz druge v tretjo fazo, k socialnemu realizmu, h komunizmu, s katerim je bil prej v nemajhnem razglasju, in nazadnje iz tretje v četrto v preskoku iz stališč, zastopanih v njegovem osebnem medvojnem klasičnem kulturništvu, ki so vršičila v težah, zoperstavljenih Zihherlovemu ozkemu racionalizmu, v surovo teoretično in praktično ždanovstvo, tako neblagglasno zanikujoče jubilentova lepa in obetavna življenjska izhodišča. (Seveda te faze niso notranje povsem enotne. Opredeljujem jih glede na pretežni povdarek Vidmarjevega ravnjanja v določenem obdobju.) Žal ni Vidmar nikdar poskušal, da bi odkril logiko-dialektiko teh svojih sprememb, videl v njih značilnost

pravega intelektualca, naravo intelektualstva kot takega. Zmerom se je trudil, da bi razlike med fazami skrnil, zabrisal, kot da bi bile sramotne (a saj s stališča sleherne socialne pozitivitete — socialnomoralne ideologije — tudi so); nekaterih svojih najpomembnejših in za razumevanje njegove osebnosti najznačilnejših spisov (recimo onega o *Kralju na Betajnovi*, ki ga po vojni tako obsežno citira Lojz Kraigher, onega o državi iz Treh labodov) sploh ni ponatisnil, in se obnaša, kot da jih ni.

Vidmar sodi torej pretežno v tisti tip intelektualca, ki si ne upa do kraje pristati nase, na svoje odprto, nezvesto, svobodno, ustvarjalno intelektualstvo, čeprav ga je do neke mere živel, ampak se — ga — zanika v zmerom novem pripadanju neki dokončni, večni, absolutni ideologiji, ki se kaže vsakokrat kot ena sama, sebi zvesta, vsetrdna Gospa Resnica. Tako urešničuje drugi, zunanji, ideološki del Cankarjevega izročila: Cankarja kot profeta; prvi del, Cankarja kot anarhista, razcapanca, zavrženca, pisatelja, ki odpira tla — zevajoča brezno — pod človeškimi nogami in ki se neposredno sooča s peklom in nebesi, pa odpiše. V prvi fazi svojega delovanja se je temu tipu najbolj približal, v zadnji ga je najbolj zatrl.

Cas je, da pogledam tudi na Vidmarjev začetek, v dvajseta leta.

S fronte in ujetništva se je vrnil kot izoblikovana osebnost. Začel je svoja študijska popotovanja po Evropi, obenem pa se je takoj uveljavil doma. Kako? Kot oster kritik in polemik. Raztrgal je Glonarja, a ta mu je, kot pripoveduje Vidmar sam, širokosrčno odpustil. Raznesel je Prijatelja, ta pa je ravnal bolj tipično slovensko, podobno, kot Vidmar v kasnejših letih; pestoval je hudo zamero. Ni tudi v temu vzrok, da Vidmar z monografsko študijo o Župančiču ni doktoriral?

Čeprav sta bila Glonar in Prijatelj veliki korifeji, njuna zadetost bojovitega strelca ni zadovoljila; ciljal je najvišje: na Župančiča. Tega je podrl s kritiko *Veronike Deseniške* (Za Vidmarja je značilno, da največjih novih literarnih tekstov — Pregljev Bogovec Jernej itd. — ni prav dobro spoznal ali razčlenil; bolj po godu za kritično razčlenbo so mu bili manjši in najmanjši; seveda je za njegov tip kritike to povsem razumljivo.) Župančič je prenehal s pisanjem dram in ni uresničil napovedanega cikla dram iz narodne zgodovine. Kolikšna je bila pri

tem sodnikova krivda? Kolikšna je pri čem takem sploh krivda ocenjevalca? — Vidmar je znal takšno krivdo brez težav jemati na svoja ramena — vse drugače kot Koblar, ki ga je tiščala, zato se je pretirani ostrini načelno izogibal, bil je pač občutljivejši kristjan, brez prehude notranje, predvsem pa zunanje nasilnosti; Vidmar pa je v tej nasilnosti, kot se zdi, celo užival, četudi je užitek zmerom skrnil za moralno jasno in čisto držo pravičnega razsodnika, za stvar samo. (Kot da bi bila katera koli človeška sodba lahko zares pravična in objektivna!)

Zadel sem na potezo našega slavjenca, ki je v vseh skoraj šestdesetih letih svojega delovanja ni spremenil: na njegovo brezobzirnost, ki se redno oblači v nravno pokončnost. Njegov zadnji spis zoper Kocbeka, objavljen konec julija v *Delu*, je kar klasičen primer moralne vzvišenosti, patetičnega pravičništva, človečanske ogorčenosti, epski izliv človeka, ki je zmerom — po lastnem mnenju in samoprikazu — služil le Resnici in Pravici, bil torej zmerom nedolžen, neomadeževan, nedotaknjen od kakršnih koli nižjih, gmotnih, zasebnih, banalnih interesov. Vlit iz enega kosa. Kot iz jekla. Kip mitske velikine pri živem telesu. — Takšen je seveda kritikov lastni pogled nase. A vemo, da vsaka huda brezobzirnost, sleherno poklicno sodništvo in krvništvo nujno terjajo veliko stopnjo moralnega alibija, kajti brez tega so le individualna, subjektivistična samovolja. Ravno tej samovolji, o tej neutemeljeni subjektovi volji do moči govori zadnjih deset let moj rod, zaradi spoznanja te temeljne človeške nadutosti, pretiranosti, svojeglavosti, krutega nasilja, celo zločinskosti se je moja generacija v precejšnji meri odpovedala sodbam in obsodbam v literarnih rečeh — zaradi istega spoznanja tudi sam v tem svojem analitičnem sporočilu Vidmarja ne pretepam, ne ponižujem, ne zaničujem, ne ničim, kot počne on s Kocbekom in zelo številnimi drugimi, pač pa ga skušam razumeti, (si) ga razložiti iz njega samega, se z njim in njegovo pozicijo soočiti — četudi priznam, da povsem brez kritične in razkrinkovavske osti moj spis kajpada ni, da mi Vidmarjevo in vsakršno prikrivanje svojih interesov ni dopadljivo, (v tem sem marksist) da mi je moralizem zoprno, da bi rad moralne in ideološke alibije scefral, in na ta način, tega se zavedam, sam padam v nekaj ponoven, morda celo bolj rafiniran moralizem. A priznal sem že, da je Vidmar eden mojih oč-

tov, da me je z marsičim zaznamoval, tudi z moralističnim hinavstvom, ki se ga zastonj otepam. Naj še dodam, da to odvratno tartifovstvo, ki se ga udeležujemo in poslužujemo danes vsi, sploh ni karakterna, personalna napaka tega ali onega nekoliko bolj pokvarjenega človeka, ampak zakon dozdajšnje evropske civilizacije, pravilo, ki mu nekateri pravijo, stavek o kognitivni konsonanci, drugi pa vidijo v njem človekovo nujnost, da sploh obdrži lastno notranjo integriteto.

Vendar, ali ni ravno radikalno pojmovano intelektualstvo, metodično izdajavstvo, tudi do sebe, dvom vase in v svoje temelje, razlika s sabo, "shicofrena" podvojenost vsega, tudi sebe, poklicano, da zavrže ta neprijetni "fašističnoklerikalni" model, ki res tako mučno vlada, da vzpostavi distanco do vsega, tudi do sebe, da konsonanco, identiteto vsega spremeni v disonanco, v dialektiko? Ali pa bi v primeru, če bi to dosegli, dialektiko razkrojili v dezintegriteto, v disharmonijo, v kakofonijo, v psihični razkol, v kaos, v razhod sveta? A že spet — ni tega storila današnja umetnost, posebno slikarstvo in glasba, Klee in Webern, Wols in Stockhausen, Dubuffet in Cage? Ne bi morali esejistika, kritika, filozofija po isti poti? Niso te panoge zastale, ker izrekajo misel o disonanci, diferenci, antiidentiteti na identiteten, logičen način? Se ne bi morale tudi one prepustiti literarni asociativnosti, ki pusti, da govori podzavest: da se uveljavlja ona jungovska anima, temna in gonska, zatrta in ustvarjalna?

Zastavil sem načelno vprašanje, ki izvira natančno pri Vidmarju, Vidmarjevo pisanje je očit zgled zakritega, navzven jasnega, identitetnega pisanja, Vidmarjev slog se odlikuje po jasnosti, razločnosti, preglednosti, kot da bi se zgledoval pri Descartesu. Njegove spise lahko zajamemo z enim pogledom, v njih je ponavadi ena misel; če je misli več, so lepo razvrščene, druga za drugo. Red. Tipičen klasicistični diskurz. Ni naključje, da je Vidmar rad prevajal Moliéra; škoda, da se ni lotil Corneilla, ta bi mu bil, vsaj v zadnjih letih, še mnogo bližji, saj koturnizira, se obnaša kot cesarski praočak, igra véliko zgodovinsko vlogo, ki si jo je sam pripisal; vendar se zdi, da Vidmarjevo ljubezen do Moliéra skriva za zdravim razumom in posmehljivo gesto občudovanje corneillovskega historičnega grandomanstva.

Pisati v redu, z redom, pisati red pomeni de-

lati red v socialnem življenju, skrbeti za jasne, vsem očite odnose med ljudmi in vrednotami: hvaliti hierarhijo vrednot, od najvišjih do najnižjih. Vidmar v zadnji fazi, na nek način pa že ves čas, dela prav to. V tej potezi je seveda izdajavec pravega intelektualstva; intelektualstvo išče, odpira, načinja, spodbija, se sprašuje, dvomi, subvertira, svet prevrača iz reda v nered, dela "zmedo", vnaša svobodo, medtem ko je redarstvo stvar sleherne pozitivne ideologije, obramba statusa quo, čaščenje javne varnosti, prometa brez zastojev, konserviranja starih odnosov. Vidmar ni revolucionaren pisec, revolucionarna anarhija mu je zoprna, vnet pristaš posvečene stabilnosti je, podpornik evklidičnega sistema.

Odgovor na vprašanje, ali Vidmar svojo naravnostno prizadetost in občutljivost igra ali avtentično doživlja, je preprost: vsak dober igralec doživlja svojo vlogo pristno, kot lastno življenje. Vsi igramo. Na odru življenja smo vsi prednašavci različnih, že napisanih vlog. Naša ustvarjalnost, inoviranje, različnost, človeška zanimivost nastopi tisti hip, ko začnemo igro kvariti, se v dani libreto vmešavati, ga revolucionarno spreminjati, ko vdira v našo — tako pregledno, trdno, jasno, redno — zavest svoboda podzavesti, anime; napredek je v odstopanju in v razliki (in smo spet pri dezintegraciji scenarija, socialno politično moralno ideološkega reda).

Tudi Vidmar marsikaj vnaša iz podzavesti v svojo zavedno igro, le tako, da tega vnašanja ne prizna, zanj je vse inteligibilno, obvladano, zavestno, dano že vnaprej, medtem ko je naloga pravega intelektualca ravno opozarjati na nesoglasje med obema ravnema. Ideolog prepeva o pristnosti, temeljnosti, izvirnosti, večni veljavnosti, naradni zakoreninjenosti vrednot, igro zmetuje kot laž in neresnost, kot neodgovornost in bedo, intelektualec razkrinkuje ideologov manifestativni govor kot igro, kaže s prstom na vlogo, ki jo ideolog ponavlja, popisuje teatraličnost, nepristnost, sestavljenost in zmešnjavo sveta. Ideolog je intelektualec, ki noče priznati lastnega intelektualstva, ki pred njim beži in ga — kot svojo, nenehno ga spremljajočo senco — preganja do smrti; intelektualec je največji sovražnik ideologa, ker je njegov — skriti in nepriznani — alter ego. Tu je morda najosnovnejši vzrok, zakaj Josip Vidmar tako torquemadovsko ubija sleherno sled literarne svobode: slovensko novejšo literaturo, ki je po svoji

bistveni naravi intelektualska in ne ideološka (v tem je moderna, antitradicionalna).

Vidmar je začel kot intelektualec, čeprav se je že tedaj rad skliceval na vrednote in naravno naradni sistem. Vendar se je boril za — socialno, duhovno — nove, še nepriznane vrednote nasproti starim, rušil je veljavne socialne in duhovne avtoritete (navzgor do Župančiča). Z dvema letnikoma *Kritike* je v sredini dvajsetih let kongenialno nadaljeval Stritarjevo izročilo, se socialno utemeljil kot neodvisen, avtonomen razsodnik in mislec. Ne kot član danega reda, kot ekseget veljavnih resnic in sodb, ampak kot nasprotnik tega reda, kot nosivec prenovljenega estetskega dekaloga, kot nekdo, ki je zunaj, onkraj, drugje, drugačen. To je bil, po moji misli, največji Vidmar, sam, močen, izzivalen, subverziven, revolucionaren, odkrito brezobziren, vendar dovolj drzen in kljubovalen, da je znal — vsaj za nekaj časa — to svojo samostojnost tudi veselo in sončno prenašati. Držal se je — v polemiki ob Jugovi smrti — devize, ki si jo danes v njegovem primeru od njega sposojam: ni bolj hinavske in grde devize kot de mortuis nil nisi bene. Zato govorim odkrito.

Odkritost (Vidmar bi rekel: nepopustljiva zvestoba gospe Resnici — ah, kako sem mu spet in še blizu!) je tista, ki terja, samotne svobodumnosti (tedaj in v tej točki lepe avtonomije tako različne od Aškerčeve svobodne misli in Govekarjeve svobodomiselnosti) ni vzdržal; kajpada je ni položil pred noge minornim figuram, ni je prodal za ceno leče, pač pa se je prilagodil slovenskim zgodovinskim in socialnim razmeram. Ne iz banalne koristoljubnosti, pač pa iz razlogov, ki izvirajo globoko iz njegove duhovne narave.

Prej je napadal Golja, potem je stopil v Dramo, kjer je bil Golja direktor; prej je raztolkel Župančiča, nato se je uslužbil v gledališču, v katerem je bil Župančič upravnik; uredil je Golju zbirko *Pesmi*, Župančiču *Izbrano delo* in napisal sijajno študijo o tem velikem slovenskem pesniku, študijo-interpretacijo, ki je poleg uvoda v Gradnikove *Svetle samote* brez dvoma ne le ena najboljših svoje vrste in v slovenski literarni esejistiki sploh, ampak je služila današnjemu kritičnemu slovenskemu rodu, tistemu, ki ga danes Vidmar zaradi njegove interpretativne in ne-kritične usmerjenosti tako napada, za zagled, kako pisati, kako analizirati in ne obsojati, kako interpretirati in ne pobijati.

Pisati o dobrih pesnikih, hvaliti, kar je hvale vredno, oboje je prav. Tu Vidmarju ni kaj očiti; Voduška bi naredili za — po vidmarjansko surovo — krivičnega, če bi začetek njegovega znanega satiričnega soneta razumeli na enostaven, nizek in dobesečen način (*Dostojen sluga vélikemu duhu, ki je zanikrno meso postal med nami/postal...*)

Vodušek je gotovo ciljalo višje; ogorčen je bil, ker Vidmar ni nadaljeval svoje avtonomno samolastne, zunaj utečenega reda zastavljene pozicije, ker ni zmozel tudi sam v sebi uresničiti svoje zamisli o velikem, močnem, gigantskem človeku, o nadčloveku, o voditelju; ker se mu ni posrečilo, da bi nam dal konkreten, življenjski zgled.

Je Vidmarjev današnji neizmerni srd na vsakogar, ki stoji zunaj reda, psihološko utemeljen v dejstvu, da je bil to njegov véliki up in met, ki pa mu je spodletel? Ne sovražimo najbolj lastnih nedoseženih ciljev, le da jih objektiviziramo v drugih in prevrednotimo v negativne?

Pristanek na civilno službo in na interpretacijo vélikih priznanih je pomenil konec Vidmarjeve prve faze, konec nadeje, ki jo je gojil v dvajsetih letih. Res, tačas se je oženil, tu je skrb za družino, poznam te reči, tudi sam sem jih skusil, vendar niso bistvene. Pomembnejši razlog je v duhovno vrednostno ideološko politični spremembi, ki se je na Slovenskem dogodila na prehodu dvajsetih v trideseta leta. Končavalo se je obdobje individualizma, sanj o voditeljstvu, soočenja močnega posameznika z maso, filozofije (ki jo je bil tako vneto in nekaj časa uspešno propagiral France Veber), problematiziranja, visoke izločenosti, svobodnosti, kar vse je izhajalo iz enega dela Cankarja, iz Cankarja bohema in anarhista. Pregelj je umolknil, četudi je že prej svojo razbičano svobodnost in problematiziranje sveta komaj, čeprav čudovito vzdržal le v nekaterih tekstih — *Plebanus Joannes, Bogovec Jernej...* — in le v nekaterih plasteh teh tekstov. Leskovec je umrl, Grum se zadrževal, Novačan zapolitiziral, Majcen zabirokratiziral; ostali so redki, a še ti so iz vélikih vizij moči splavali v oznanjanje skepse, samote, nemoči, brezupa ali ciničnega demonizma (Bartol, Vodušek); Zupan svojih tekstov ni objavljaj. S Prežihom, Miškom Kranjcem, Brnčičem, prenovljenim Grudnom se je pričenjalo obdobje socialne usmeritve, razred-

nega boja, slogovnega tradicionalizma, vrnitve od anarhičnosti k discipliniranemu redu, čeprav novemu in zoperstavljenemu vladajoči buržoaziji, od demoničnih sanj k ideologizmu, od vélikega človeka k malemu, od čežčloveka h kmetu, proletarcu. Seveda poenostavljam, govorim o prevladujoči ideološki tendenci, ki je to novo obdobje razlagala; danes nam je jasno, da so se številni prejšnji elementi ohranili, le da jih beremo preinterpretirane, da je Prežihova hudabivška Meta socialno ustrojena in z občutkom, z mero razredno razloženi herojski čežčlovek, da je pri Brnčiču mnogo psihoanalitičnega, pri Kranjcu in Prežihu seksualno poudarjenega, pri Vorancu tudi precej skeptičnega, melanholično pasivnega, kar vse je v načelno teoretskem razglasju s teorijo razrednega socialnega realizma.

Se pravi, kdor je hotel ostati javno priznan, občudovan, cenjen, upoštevan, je moral s to spremembo računati; kdor se nanjo ni oziral, je bil odrinjen v kot, ovrednoten kot drugovrsten (Bartol, Mrak) ali pa je bil celo prisiljen v molk. Takšna je pač — večna — logika socialnih sprememb, spremenjenih obdobj. Res pa je, da ta logika ne velja za največje pisatelje. Tisti, ki zares stoje sami, nad posameznimi obdobji, so pravi prinašavci novih in trajnejših tabel, ne ozirajo se na trenutne spremembe, trajajoče kvečjemu desetletje ali dve. Ti — véliki — so brez poslušanja za hipne učinke, za modo, za neposredno socialno resonanco, za uspeh; ali pa se, bolje rečeno kot Odisej dajo od samega sebe privezati na jambor, se premagujejo, da ne bi popustili sirenskimi vabilom svoje preprostejše, nižje in splošnejše narave. Tak met se le redko komu posreči. Prešernu — da. Cankarju tudi, vendar, se ni začel celo on v svoji tako imenovani domovinski fazi prilagajati rodoljubju, ki ga je prej tako zaničeval in smešil, ni tudi on na koncu življenja zapisal tako sramotno ideološke devize: Mati, Domovina, Bog? — četudi je res, da je domovinsko ljubezen povzdignil v novo obliko in čustvo. Ni plačal Župančič še več tega davka? Se ni temu vabljenju na svoj način priljnil tudi zadnji Kocbek? — Vidmar je klonil pred njim. Sicer polagoma, spretno, skušal je ohraniti zveze tudi z drugo platjo, do njenega konca je ostal zvest *Modri ptici*, evropskemu kozmopolitizmu, Bartolu je dal — velenično in velenihilistično — idejo za *Alamut*, Bartola je na nek način celo ves čas podpiral, morda e-

dini odkril zanimivost mladega Zupana, stališč, kakršna so v spisu ob *Kralju na Betajnovi*, sodb iz kritike o Novačanovem *Hermanu Celjskem* pa ni več zapisal, in polagoma sta mu postala Fritz in Kraker bolj všeč od *Groze* ali *Samoroga*, od Smoletovega *Krsta pri Savici* in Hiengovega *Osvajavca*. (Ko svoj tekst v novembru redigram za objavo, moram dodati izraz naslednjega občudovanja do Vidmarja: v mali antologiji povojne slovenske poezije, objavljene v *Sodobnosti*, je Vidmar spet spremenil svoje sodbe in ocene, najvišje je povzdignil Zajca, Udoviča in Strniša, ki jih je prej brutalno zametaval. Ta sprememba kaže na njegovo izjemno vitalnost, sprejemljivost, prilagodljivost očitnim dejstvom. Počakajmo še deset let, tedaj bo v podobno antologijo gotovo vključil tudi Šalamuna, Tauferja in Grafenauerja, ki jih zdaj še odklanja, ker še niso splošno priznani.)

Vse to pomeni, da Vidmar že v začetku ni bil dorasel ideji o čezčloveku. — Moramo se razumeti: vidmarjanska ideja o čezčloveku je čisto nasprotje predstavi o pravem intelektualstvu, kakor jo v tem spisu — in sicer — zastopam jaz. Vidmarjanski čezčlovek je zamisel — otrok — intelektualca, ki noče pristati na svojo izrinjenost na rob, na drug(ačn)o logiko svoje poklicanosti, ampak svoj pristni intelektualski razcep nadomešča z monolitnostjo, dvom s čezmerno vero, samoto z voditeljstvom, socialno nemoč s socialno, moralno, karakterno močjo (ki prehaja v nasilnost). Pravo intelektualstvo je razkrinkavanje takšnega čezčloveka (Kantorja, Hermana Celjskega...) kot ideološke fetišizacije pred sabo bežečega intelektualca (Cankar je bil mnogo pravičnejši in objektivnejši, ob Kantorja je postavil Maksa, lik nemoči, ob Grozda Ščuka, ob Župnika Jermana, Vidmar pa je za Makse žal povsem amuzičen.)

Moj tekst nikakor ni primerno mesto za podrobnejše razčlenjevanje vidmarjanskega čezčloveka (ki se od Nietzschejevega bistveno loči). Vidmar govori tedaj, v mladost emfatično o edini pravi naravnosti, ki je moč nature, in ni mu važno, ali je ta moč dobra ali zla v običajno krščanskem, moralnem pomenu besede, le da je velika, izvirna, iz sebe izvirajoča, zakone sveta določujoča; takšna moč sta prav gotovo Kantor in Herman. Naturna moč se torej ne ozira na običajna pravila, na vsakdanji red, ampak vnaša v svet svoj — višji, močni — red močnega posameznika. Tega posameznika je Vidmar v svoji

prvi fazi iskal, oznanjal a realno ne našel. (Kantor in Herman sta le literarni figuri; pravi čezčlovek pa bi moral živeti v neposrednem življenju.) Ga je zato — v drugi fazi — preinterpretiral v narod kot kulturno moč (kar se očituje v *Kulturnem problemu slovenstva*) nato pa v narod kot uporno moč (čas enobeja), celo v narod kot razredno silo?

Bojim se, da Vidmar do marksizma ne čuti posebne afinitete, tudi bolj slabo ga pozna. Socialna, ideološka teorija komunizma mu je tuja in nikoli, ko komunizem hvali, ne govori o njem z avtentičnimi izrazi; razume ga na zelo svoj način. "Na svoj" pomeni tako, kot skušam pravkar razložiti: v upornem narodu, v revoluciji, v komunistični partiji od leta 1941 naprej ni videl toliko njene etične upravičenosti, njenega nauka o enakosti, njenega boja za ekonomsko zatirane, disprivilegirane, uboge (vsemu temu pa so se pridružili kristjani, posebno krščanski socialisti), še manj mu je bila všeč njena organizacijska disciplina, njena zahteva po podreditvi vsakogar, temu se je njegov individualizem upiral. Pač pa ga je zamamil, osvojil rezultat discipline in organizacijske enotnosti: socialni, otipljivi učinek, bojevitost, obet zmage, brezpogojna uperjenost na zmago, zmaga sama. V komunizmu in stranki občuduje njuno moč, njuno zmožnost, da sta se uprla nemočnim (bivšim strankam) in tujim, nenašim, nemojim močnim (Nemcem, fašizmu); da sta nasprotnike in konkurente premagala, pregazila. Ne zaničuje Kocbeka, ker je, po njegovem mnenju, igro politično izgubil? (Čeprav ga na tihem in nezavedno gotovo občuduje, ker je — in kolikor je — ostal Kocbek samostojen, kolikor se je upal upreti in je v tem uporu vzdržal; v tem mu celo zavida, odtod njegov bes in sovraštvo, ki ga do preprostih poražencev ne kaže, do teh je vzvišen in jih odpravlja in extenso.)

Se to ne pravi, da je začel gledati edino moč v politični moči (oblasti)? Da mu literarno kulturna moč — če ni institucionalizirana v kulturno politično oblast (le to pa zastopa, goji, ureja sam) — pomeni malo ali celo nič? Da zato Kocbekov vpliv na mlajše, na povojni rod, njegova današnja svežost po njegovem ne velja, ker je ta mladi rod brez institucij, politično neobstoje? Mu ni *Groza* slab tekst, ker ne zagovarja jasne ideje, ker je — po Vidmarjevo — zmedena, zavozlana, nejasna, eksistencialistična, eksisten-

cializem pa je le kvaziideologija, negativističen stok poraženih in izrinjenih intelektualcev, povsem nezmožen, da bi postal ideologija, zavest vladajočih?

Vidmarjevsko pojmovanje čezčloveka polagoma nujno pripelje do občudovanja in oboževanja otipljive, materialne, organizirane, to je politične moči kot take. Ideološko moralni razlogi so tudi tokrat naknadni, služijo opravičevanju, razlagi, alibiju, racionalizaciji prvotne izbire.

Vidmarjev presunljivo izpovedni, otroško razodevajoči se spis nosi naslov: *srečanje z zgodovino*. Zares vso mladost, tja v zrela leta je kritik hrepenel, da bi srečal (edinstveno) moč, druga svetovna vojna in odziv komunistov, reagiranje močnih mu je sanje uresničilo. Zgodovina zanj nikakor ni to, kar za komuniste ali zame, zgodovina je zanj razodeta in udejanjena moč (sila: boj in zmaga). Te zmage niso izbojevali Kantorji in Hermani; že dolgo pred vojno je bilo očitno, da je tudi ne bojo. Zato se jim je Vidmar že davno odrekkel, se oddaljil od političnega — strankarskega — liberalizma, ker je bil ta — že od Cankarjevih časov — šibak, še bolj pa od katolicizma, ker je njegova ideologija, krščanstvo, celo načelno zagovarjala pokornost, nesubjektivizem, nemoč. (Odtod tudi Vidmarjev neposluh za današnjo slovensko literarno mistiko, za načelni zunajsubjektivizem Strniša, reistov in ludistov, Kovačiča in Hienga, Zidarja in Šeliga.) Dolgo časa mu tudi komunizem ni bil simpatičen, vse dokler ga ni zaslutil kot zmagovito energijo.

Danes je Vidmar tako enodušno, polemično, uslužnostno na strani oblasti ali tega, kar ima sam za oblast, ker ne more prenesti, da bi se kje uveljavila kaka moč, ki je od "drugega sveta", ki ni politična, a je vendar moč, ker živi iz sebe, vztraja v svojem, se ne pusti ne prepričati ne izkoreniniti in priča svet v povsem lastnem zrcalu (intelektualstvo); če bi to in takšno moč priznal, bi priznal lastni neuspeh (to pa bi bilo zanj najhujše, uspeh mu je vse). Skazalo bi se, da njegova že tako zgodnja odpoved lastni avtonomiji ni bila potrebna in nujna, le več potrpljenja bi moral imeti, znati čakati, se odrehati neposredni oblasti in veljavi. Ker tega ne sme storiti, mora preganjati pravo intelektualstvo — današnjo slovensko kulturo — mnogo odločenje od politikov, katere zanima predvsem konkretna, pragmatična politika, odnos sil; politiki ce-

lo dopuščajo, kar jim je tuje, le da to — in če to — tuje ne prestopi dovoljenih meja, le če ne postane eksplicite politično. — Tako se je dogodilo, da je postal Vidmar v svoji zadnji, četrti fazi bistveno bolj netoleranten od politične oblasti same, totalitaren, ekskluziven, mahničevski, ideologiziran, moralističen in nasilen.

Pogosto kažemo s prstom na Vidmarjev elitizem kot na neko njegovo posebno, tako rekoč značajsko napako ali buržoazno usedlino. Nič takega ni. Njegov elitizem preprosto pomeni, da naš kritik spoštuje edinole (uspešno, institucionalizirano) moč, to moč pa zmerom posedujejo le redki, kajti večina je pri teh redkih v službi. Na tem terenu si drzne celo nasprotovati oblasti, njenim mislim in ukrepom, ko jo poziva k pameti; pamet pomeni namreč zanj pozivanje oblasti k temu, kar je: oblast. Ideologije, različni eksperimenti (samoupravljanja v kulturi in drugod itn.) so znosni in smiselni, če služijo ideološko moralni racionalizaciji tega, kar je svet — družba, človek — v resnici: moči. Kadar pa postanejo sami sebi namen, ko se začenja prava demokratizacija ali socializacija, tedaj so se po njegovem, iz sredstva spremenili v cilj, se s tem deformirali in postali absurdni, saj škodijo moči (se pravi vsemu, kar iz moči izvira in na nji temelji: redu, hierarhiji vrednot, jasnim razmerjem med močnim in nemočnim, pravim in ponarejenim, resničnim in lažnim, nadarjenim in diletantskim, suverenim in zavrženim itn. — to so moralno ideološki izrazi, ki Vidmarju pomenijo različne oblike moči).

Močni človek — čezčlovek — je zanj prav za prav voditelj; predvsem v politiki pa tudi v kulturi. Nikakor ne mislim, da je to nekaj povsem slabega. Kje pa! Končno smo tudi Slovenci, od NOB naprej, prišli do svojih voditeljev, Robespierrov, Napoleonov, Leninov, Avgustov, Belizarjev... To je velika reč. Dorasli smo v zrel narod, se pravi v zgodovinski narod, se pravi v narod moči, ker nismo več hlapci drugim, ampak — pač do neke mere, kot vsi na svetu — določamo lastno pot. Vidmar je po svoje eden največjih slovenskih ideologov in apologetov naše nacionalne osvoboditve, naše subjektivizacije. In prav je, če zre — je zrl — v Kidriča pobožno navzgor. Tudi Slovenci smo rodili intelektualce, ki so se zanikali in postali pravi voditelji. (Kot vemo, je bil celo Cezar pisatelj, Napoleon je napisal — sentimentalni! — roman, Friderik Véliki je komponiral za flavto, in se-

stavljal filozofske traktate, Henrik VIII. teološke, Mark Avrel — na dolgih bojnih pohodih — življenjske stoične maksime...) Ni čudovito, da so Bebler, Kveder, Boris Kraigher in drugi vodili armade, policije, gospodarstva, da je Kardelj utemeljitelj, organizator svetovno pomembne jugoslovanske različice samoupravnega socializma! Res pa da so se pravi voditelji rekrutirali le iz pravih politikov, medtem ko se ideologom to ni moglo posrečiti. Zihlerl je ostal razlagavec, brez ambicije po voditeljskem položaju oziroma, vlogi zgodovinske osebnosti v zgodovini. Kocbek se ni mogel odločiti in se še do danes ni: ali bo pravi intelektualec, za kar je dejansko nadarjen, ali pa naj se čuva za prihodnjega voditelja, za slovenskega de Gaulla, za Richmonda, ki bo sveta, nedolžna, feniksovska, neomadeževana postava Sprave; ta neodločenost, to igranje na dveh ravneh je verjetno njegova najšibkejša točka in do neke mere razvrednotuje njegovo siceršnjo radikalnost. Kocbeka neka politična oblast — voditeljstvo — gotovo mika, le da je ta posebnega tipa: oblast ustavnega, dobrega, vse sinove pomirjajočega Kralja, oblast Zakona, Ljubezni, Milosti (kar je vse precej izmišljena moralna ideologizacija krvave realitete; v tem ima Vidmar več čuta za stvarnost).

Kje je v pravkar opisanih razmerjih Vidmar? Prestremljiv je, da bi šel po Zihlerlovi poti; premalo mu je, da bi bil izvajavec, rokavica nekoga drugega. Preveč občutka za fakticiteto ima, da bi računal na take negotove izmišljije, na takó politično labilne in neverjetne kombinacije kot Kocbek, ki se hrani zgodovini kot mil Odrešenik, politična zgodovina pa gre po svoji mesarski poti in se zanj ne spremeni. Premalo odločen, tvegajoč, enoten, drzen, asketski, samozadržujoč je, da bi bil prešel med prave politike, revolucionarje, politične voditelje, da bi kot Bebler razmeščal partizanske odrede, kot Kraigher prevzel nase zgodovinsko odgovornost za likvidacijo nasprotnikov, za sijajen gospodarski eksperiment, kot Kardelj, da bi trasiral prihodnost državi in družbi, segal v svetovno politiko in družbenost. Ne izvaja partijskih direktiv, ampak poziva oblast, k redu, kliče ji, naj se ove sama sebe, naj ne dopusti razmaha kulturne anarhije, naj zatre in iztrebi, kar je gnilega; igra vlogo partijske — oblastvene — vesti, in to vlogo si je izbral sam, sam se je določil za kulturniškega žreca, za Jeanne d'Arc,

predelano po Fouchéjevi zamisli. A kaj je ta zanimivi in večkrat prav hudobni škrat v resnici?

Vidmar že od samega začetka ni bil človek moči, čezčlovek, ampak interpret, zagovornik tega čezčloveka. Torej svojevrstno vmes: ne monolitni voditelj, ne razcepljeni intelektualec. Kot intelektualec je zmerom bolj branil politika, kot politik je čedalje uspešneje pobijal intelektualca (intelektualce). Razcepljen (torej intelektualec), ne da bi si svojo razcepljenost priznal. Nemočen, a poveljujoč moč. Močan, a le v negaciji samega sebe. Skratka; poučna, značilna različica zvrsti, ki ji pravim intelektualec in ki se razčlenjuje v nepregledno število včasih med sabo celo na smrt sprtih podzvrsti.

Tragikomedija — in večkrat tudi napeta, strah zbujujoča kriminalka — Vidmarjevega življenja je v tem, da je svoji usodi, kakršno vidimo danes in od nje sem pa tja tudi trpimo, junaško, zvesto, dosledno stopal nasproti, da gre od prve do četrte faze razviden progres ali regres, kakor pač presojujamo, da svojih nazorov in postopkov ne skriva, čeprav skriva njihovo pravo naravo, ampak jemlje zanje nase javno odgovornost, čeprav meni, da je to odgovornost same gospe Resnice, da je izjemno izrazit socialni lik, čeprav ni intelektualno dovolj profiliran, da je strašno vztrajen, vitalen in sebe gotov, čeprav se vrtil ta vztrajnost na kratek rok, in služi vitalnost vse preveč negaciji drugih in samopotrjevanju in je histerična samogotovost le druga plat problematične temeljne, začetne življenjske odločitve. Enako obdarjen kot Stritar, z istim bridkim kritičnim bičem, je šel od prednikove ravno nasprotno življenjsko pot: oni se je po desetletju veličine umaknil, ker je preveč razume(va)l, bil preveč trpen, izobražen, krščanski, naravstveno občutljiv, preveč intelektualec, ta pa se je po izjemno pomembnem desetletju šele akcijsko sprožil v svet, v družbo, postal njen ljubljenec in vodilni igravec, njen biološko sicer že priletni, a po temperamentu čez vse živahni enfant terrible, ki hoče do svojih zadnjih moči obvladati oder, ki mu sicer ne pravimo življenje in svet, ampak slovenska kulturna politika. A nič ne de. V tem območju bo najbrž še dolga stoletja neprekosljivi prvak in zgled podobnim, ne dovolj radikalnim zanamskim kulturnikom, čeprav mu bodo drugi, manj stremuški, a bolj domišljeni, bolj ljubzensko pričujoči, priznali, da je bil kljub vsemu, kar smo o njem izrekli negativnega, vendarle velik in znamenit Slovenec.

pesmi

Stanko Janežič

Pretakanje

Oča
pretaka
mošt.

Polovnjaki
brne,
stari zidovi
se zbujaajo,
klet
je polna
duhov.

Oča
se smeje,
guči
sam s seboj,
z moštom,
z grozdem
in trtami.

Ura
je polnoči.

V kleti
in po vrheh
zvoni.

Oča
ne spi.
Oča
plete
vezi
z davnimi
predniki
in sinovi
svojih sinov.

Oča
guči
sam s seboj,
z vsemi živimi
in mrtvimi.

Ura
je polnoči.

Oča
pretaka
mošt

do jutra,
do tretjega
dne.

Verne duše

Odmolili smo
rožni venec.
Prvi del.
Za naše domače
pokojne.

Zdaj
pijemo
mošt.

Odmolili smo
rožni venec.
Drugi del.
Za sosede
in poznanke,
ki so nas zapustili.

Zdaj
pečemo
kostanje
in pijemo
mošt.

Odmolili smo
rožni venec.
Tretji del.
Za vse
verne duše.

Zdaj
jemo
pogače
in pijemo
mošt.

Potem
smo zapeli,
da so nas slišali
naši domači
pokojni,
sosedje
in poznanci
in vse
verne duše.

resnici na ljubo

Jolka Milič

Marko Kravos je v svoji recenziji "PESMI — pesniški prvenec Aleksija Pregarca" /Primorski dnevnik z dne 27.X.74 / med drugim napisal tole: "Ko pa knjižico... preberemo, zaslutimo razloge, ki so italijanskemu krožku narekovali izdajo zbirke: večina pesmi je namreč izrazito družbeno angažiranih in pomensko oprijemljivih, po motivih pa zasidranih v sodobnosti;... tako poezijo so imeli Italijani le v obdobju neo-realizma po drugi svetovni vojni, vendar nikakor ni dosegla kake posebne višine: pač zaradi pomanjkanja tovrstne tradicije, morda tudi zaradi jezikovnih zadreg, sedaj pa neorealistične tendence spet prihajajo do veljave. Pregarc pa je imel posebno glede tradicije vse kaj drugega za sabo in ob sebi: Kosovela, Klopčiča, Grudna, Kajuha, od sedanjih pa vsaj Fritza, Benedetiča ali Košuto in še koga; in ta dragocena dediščina se mu vsekakor pozna."

Zdi se, da Kravos pozna italijansko pesništvo bolj po prevodih v slovenščino kot po dejanskem stanju, sicer ne bi mogel podpisati zgornje izjave. Pomensko oprijemljive, družbeno zavzete ter v sodobnosti temelječe lirike je v povojni in tudi predvojni Italiji vseskozi veliko — ne le v dobi neorealizma — in dokaj kvalitetne še celo, ali vsaj tako kvalitetne kot pri nas, seveda če jemljemo omenjene slovenske pesnike kot merilo kvalitete, izpod katere ni moč, ne da bi zdrknili v poezijo, ki "ni dosegla kake posebne višine".

Naj v podkrepitev svoje trditve omenim le nekaj vidnejših imen, mimo katerih ne moremo z omalovažujočim zamahom roke, kot to stori

Kravos. Pustimo ob strani Quasimoda, Montaleja in Ungarettija, ki so bili navsezadnje tudi socialno in politično čuteči pesniki; Giammario Sgattoni jih imenuje "poeti impegnati" in "orologi che vanno sempre avanti" / ure, ki vedno prehitevajo/; in so nekajkrat dvignili glas proti grozotam vojne in socialnim krivicam. Saj so Quasimodu navsezadnje podelili Nobelovo nagrado prav zavoljo njegovih "angažiranih" pesmi.

No, začnimo s Pavesejem, ki ni pisal tako slabih pesmi, kot so sprva na splošno menili kritiki, prej nasprotno, saj njihovo veljavnost / lepотно, družbeno in moralno / spet in spet odkrivajo in odkrivanju ni ne konca ne kraja.

Nadaljujmo s Francom Fortinijem, Vittorinom Serenijem in Pier Paolom Pasolinijem. Naj navedem le letnice njihovih pesniških zbirk. Fortini 1946, 1954, 1955, 1956, 1959, 1963, 1966 in 1973. Sereni: 1947, 1962 in 1965. Pasolini: 1954, 1957, 1961, 1964 in 1971. Datumi vsekakor pričajo o nekem nepretrganem pesniškem tosmernem naporu, skratka, govorijo v prid nekakšne tradicije, ki tudi italijanom potemtakem ne manjka in je nismo deležni le mi.

Kaj pa Alfonso Gatto, Roberto Roversi, Corrado Govoni in Raffaele Carrieri? Pa Luciano Erba? Pa Giorgio Vigolo, Giorgio Orelli in Giorgio Caproni? Kateri izmed omenjenih pesnikov ni zagrešil vsaj cikelček "angažiranih" pesmi? In Bertolo Cattafi? In Velso Meucci? Pa Nanni Balestrini, Adriano Spatola, Elio Pagliarani in Gilberto Finzi? Jih smemo zamolčati ali kar zradirati?

Ker je Kravos dal Pregarcu — za zgled prave / najbrž večplastne, večsmerne in večznačne! / angažirane lirike tudi pesniška iskanja Filiberta Benedetiča, potem bi morala omeniti še najmanj kakšen ducat, da ne rečem regiment ali bataljon, manj znanih, ne vedno posebno inventivnih / včasih pa ! / bolj manj ali čisto nič uspešnih italijanskih pesnikov, ki jih mučijo in vznemirjajo / ali so jih mučila in vznemirjala / socialna, bivanjska in politična vprašanja. Tudi tile poslednji navsezadnje ustvarjajo "tradicijo" in so dediščina, so zakladnica / bolj ali manj razkošna seveda /, iz katere lahko črpa vsakdo. Mar nista nekaj takih imen zadnje čase pridelala celo Trst in Furlanija / Fabio Doplicher, Mario Lunetto, Marcello Fraulini, Luciano Morandini, Gianni Anglisani, Beppe Zanelli, Michelle Chaunier, Ketty Daneo itd ___?

Ne, ne bom se več spuščala v naštevanje. Omejila se bom le na eno ime, ki pa je dovolj značilno, zlasti za nas Slovence in sicer, opozorila bom našega recenzenta na pesniško bero Danila Dolcija, Sežanca po poreklu, sina slovenske matere in italijanskega očeta, ki z nami, z našo stvarnostjo, celo čustvuje in simpatizira, in svojega... bastardnega izvora niti malo ne taji, nasprotno, ga razkazuje / lo sbandiera / po vsem svetu. Priporočam mu, da si pobliže ogleda njegovi zbirki *Il limone lunare* / *Poema per la radio dei poveri cristi* / — Mesečna limo-

na / *Pesnitev za radio ubogih rev* / — *Laterza 1970* in *Non sentite l'odore del fumo?* — *Ne vohate duha po dimu?* *Istotam 1971*. Njegov človeški in pesniški kreda je moč strniti v aforizem, pravzaprav v kemijsko formulo, ki ima celo to prednost, da je iz prve roke, to se pravi izpod Dolcijevega peresa: *Jesti je drama: kozmična. Pristanem na to, da jem, seveda pod pogojem, da bom tudi drugim hrana.*"

Predlagam Dolcija, tega drugorazrednega pesnika brez kake posebne višine, kot gosta enega naslednjih pesniških listov. Ima nam veliko povedati! In ni niti... antologijski pesnik!!!

Vse te besede zakaj? Najbrž zaradi čuta pravičnosti in objektivnosti, ki mi ne dasta miru.

Sodim, da so Pregarčeve pesmi naredile vtis ali vzbudile zanimanje pri dokaj "pesniško ažurniranih" Italijanih, ki delujejo v naprednem krožku Gaetano Salvemini iz Gorice, za voljo njih samih, ne pa zaradi novosti oz. "odsotnosti" kvalitetne angažirane poezije v italijanskem prostoru.

Pa ni Kravos v svojem zapisu rahlo nedosleden? Kako more enoplastna, enosmerna in enoznačna poezija brez prave lirske napetosti in z nezadostno vizijo sveta... zazveneti, kar na lepem... dovolj sveže in celo kot... kvalitetna novost, v... še tako genialnem prevodu?

Pa kaj Miličeva dela čudeže? Ona, ki v čudeže — zlasti prevajalske — niti ne verjame?

ob smrti johannesa dittricha

A.L.

Ne morem si kaj, da se sredi neštevilnih, nepotešenih načrtov, ki iz mene bruhajo dan na dan, tako da jih potem komaj zmagujem (toda, kaj bi bilo življenje brez načrtov, upov, prihodnosti?), da se za trenutek ne ustavim in se poklonim spominu Johannesa Dittricha, dolgoletnega župnika nemške skupnosti v Trstu, ki je preminul to jesen.

Bil je eden izmed mojih duhovnih očetov. Svoje poslušavce je stalno bodril, naj se ne pustijo zavesti aktivizmu, naj se v tempu sodobnega življenja ustavijo, pa četudi samo za trenutek, saj bo prav v trenutku notranjega in zunanjega molka v človeku sam spregovoril glas, ki je tisto njegovo najbistvenejše, tisto njegovo najosebnejše, tisto njegovo najbolj njegovo, skoraj bi si upal trditi, najbolj egoistično, če ta beseda ne bi imela tako slabega prizvoka, a obenem tudi najbolj drugačno, radikalno drugačno, nikoli spoznavno in zatorej tudi zdravilno, Bog.

Spominjam se reakcije, ki jo je v meni povzročal ta opomin: proti koncu pridige so v meni začeli gomazeti in se zapletati načrti, programi, različni in neenotni, a vsi sveto nujni. Nujnejši kot besede, ki sem jih slišal. Bili so beg mene samega, moje neizpopolnjenosti pred očiščenjem, razvozlanjem klobčiča nasprotij, ki se je vsakodnevno zakoreninjal v meni in neustavljivo rastel. Vozel se je razpuščal po nekem posegu od zunaj, neodvisno od moje volje, kakor sam od sebe, kakor da je to hotel in zmogel nekdo drugi, ki me neizmerno prekaša. Moja narava je na to odgovarjala s stalnim in

takojšnjim intuitivnim zapletanjem in kompliciranjem, kakor, če bi se čutila ogrožena. Skrivala se je za ta klobčič nasprotij, ga porivala v ospredje in porajala načrte. Bila je neka sorazmernost med posegom in gomazenjem: kolikor silovitejši poseg, toliko silovitejše gomazenje. Daleč od posega je tudi gomazenje utihnilo in se izpreminjalo vedno bolj v tihi, smrtni dolgčas, mir brez pomena in haska, odljudnost, mrzkost do samega sebe in bližnjega.

Osebno je Johannes Dittrich temu dogajanju znal nedeljo za nedeljo dodati interesantno pridigo, intelektualano na visoki ravni, obenem enostavno razvezujočo, vse razumevajočo pa tudi udarno, vendar ponavadi avtokritično z ozirom na razmere znotraj cerkve, proti duhu struktur in črke, proti interesom, ki svoj glas postavljajo na mesto vse razumevajoče in vse obsegajoče ljubezni. Spominjam se še, da so posebno v letih pred koncilom bile njegove besede skoraj senzacionalne v takratnem intelektualno otrplem Trstu, kaj pravim Trstu, Italiji, Evropi...

Bil je zame bistveni činitelj, ki je tržaško okolje deprovincializiral, upam si trditi, zadnji blesk tiste vloge, ki jo je Trst igral v Evropi in svetu na prelomu stoletja.

Dittrich je bil doma s tistega zakajenega in industrijskega Porurja, ki ga z grozo opisuje Župančič v Dumi. Bil je sin proletarske družine in je prišel v Trst, kakor so v sredi prejšnjega stoletja prihajali podjetni Nemci, Angleži, pa tudi Slovani, Armenci, da bi s svojim delom napravili nekaj za to mesto. Pri gradnji Trsta so prispevale v glavnem trije narodnosti, po abe-

cednem redu, Italijani, Nemci, Slovenci. Johannes Dittrich je bil zadnji (vendar ne najmanjši) predstavnik nemškega naroda, ki je deloval v Trstu in doprinal k njegovemu razvoju. Ni zrasel na tržaških tleh, prišel je od nekje drugje. Toda motil bi se, kdor bi mislil, da je dobro samo tisto, kar zraste na domačih tleh. Veličina nekega kraja je odvisna tudi od tega, koliko zna pritegniti inteligence in znanja od zunaj in jo koncentrirati v neko lokalno kulturo. Takrat ko Trst v svoji stagnaciji ni znal več pritegovati bogatih židovskih družin ali podjetnih fantov iz Anglije in Nemčije, je pritegnil še tega katoliškega duhovnika iz Porurja, ki je, objektivno vzeto, zabil svojo existenco in svojo briljantno inteligenco v gluho tržaško okolje. Vprašljivost tega početja je bila še večja, v kolikor je tedaj v Trstu prevladovalo vzdušje, ki ga je ustvarjal škof Santin. Za kroniko naj povemo, da je med obema osebnostima (ne smemo pozabiti, da je ena bila škof, druga pa navaden župnik) prihajalo do konfliktov. Vendar ti konflikti Dittrichu niso mogli do živega, v kolikor je bil član nemške organizacije, na katero Santin ni mogel vplivati, istočasno pa verjetno tudi v njegovih očeh ni bil posebno nevaren, v kolikor je pridigal v nemškem jeziku, to se pravi za manjše poslušalstvo, ki v mestu ni imelo posebnega vpliva. Zato ga je toleriral.

Za tistega pa, ki je imel možnost prebiti te pregraje, ki se je znal vtihotapiti v njegovo majhno in skrito cerkvico, ki so jo bili Armenci verjetno zanalasč tako skrili, kot dediči preganjanja in trpljenja, za tistega pravim, se je v tem delovanju odkrila druga plat katolicizma in krščanstva, kakor odkritje novega planeta: preminenca zapovedi o ljubezni do bližnjega nad seksualnim moralizmom, relativizacija razlik med posameznimi veroizpovedimi, bistvenost delovanja milosti nad tem, kar lahko človek sam stori, neka širina, pomiritev, pomanjkanje tiste živčnosti, ki je bistvena za dan današnji in, ki je tipična za vsa tista pojmovanja, ideologije ali religije, ki svoj uspeh pripisujejo izključno samo človeškemu delovanju.

Osebnostno čutim, da je po njegovi smrti to mesto postalo bolj siromašno. Kot že rečeno, je Dittrich bil dejavnik deprovincializacije za to mesto. Po njegovi smrti se je del naloge, ki jo je opravljal on, prevalil na nas. Ali jo bomo zmogli?

Med svoje občane je Dittrich razpošiljal ob-

časno listič Ruf in die Gemeinde, kjer je zmeraj znal zbrati nekaj vzpodbudnih misli. Pri roki imam ravno št. 74 od 6. marca 1969. iz katerega prepisujem (in prevajam) sledeče, kot primer njegovega dela in mišljenja:

"Odpusti nam naše zgrešeno delovanje: toliko stvari nam je vseeno: Cerkev, ker v njej vidimo zaprašeno ustanovo; bližnji, ker sprašuje toliko sramotnih stvari; naše dnevne dolžnosti, ker vse poteka po starem... neenotno krščanstvo, ker se ne čutimo krive; žena, ker se je postarala; mož, ker je takšen povprečnež... Toliko stvari nam je postalo vseeno in v tem leži naša krivda. Ravnodušnost je pomanjkanje ljubezni in pomanjkanje ljubezni je krivda na vseh frontah. Molčimo na napačnem mestu. Govorimo na napačnem mestu. Gluhi smo za sosedovo potrebo... Svetovni problemi nas razburjajo, a ti ležijo tako daleč... Premalo smo prizadeti! Slep smo za izgubljenost okoli nas... nemoč mirovnih prizadevanj na višji ravni povzroča naše ogorčenje, iz tega delamo spodbudno pogovorno tematiko — a nič več...

Nemi smo bili, ko bi lahko našo besedo postavili za obupane, zagrenjene, obsojene, preganjane... Gospod, ko o vsem tem molčimo, ko smo o vsem tem nemi in slepi, smo krivi. Tu iščemo *svojo* pravico, namesto pravice drugega. Tu iščemo samopotrdilo, namesto, da bi drug drugemu pomagali. Tu sicer slišimo Tvoj klic, vendar ga ne izpolnjujemo. To je neubogljivost. To je pomanjkanje ljubezni.

Gospod, odpusti in daj poguma in moči, da drugemu ne bomo ničesar očitali, da mu odpustimo, da ga zopet ljubimo, da ga bolj ljubimo. **ODPUSTI, DA BOMO LAHKO TUDI MI ODPUŠČALI.** *Oče naš v nebesih...* ne v neskončni daljavi, pač pa med nami, med nami ljudmi, v nas, z nami... ne v vzvišenem trenutku občutka, temveč med nami, sredi med nami ljudmi... ne v teoloških razpravah, temveč sredi med nami ljudmi. Ko tako molimo, nas vzemi v svoje nebo, v svojo družbo: k sebi. Potem nismo sami. Potem imamo Tebe v Tebi. Drugi, ki ga ne razumem, je z nama... Problemi, ki jih ne zmorem, so z nama... dvomi, ki me mučijo, so z nama...

OČE V NEBESIH, VZEMI NAS V NEBESA SVOJE DRUŽBE.

Naš oče v nebesih, daj nam moč in pripravljenost drug za drugega. Tako se je naša

prihodnost že začela.

TVOJA PRISOTNOST je za nas vse izhod iz brezcilnosti naših dni.

Moliti. Naša navadna pobožnost: poklek in križanje — upognjen hrbet — pokrit obraz — himna in ritem — znaki — kretnje — zarasla oblika.

Imeti ranjeno srce — imeti odprto srce — i-meti ljubeče srce: MOLITI + širiti topel pogled — tvegati stisk roke — vaditi samopozabo v ob-jemu: MOLITI + trda kritika — konsekventno mišljenje — odgovorno poklicno delo: MOLITI + objektivna argumentacija — sprejemati to, kar naredi drugi — postaviti resničnost na prvo mesto: MOLITI + izvajanje dolžnosti — tole-rantnost — civilni pogum: MOLITI + delo v svetu — veselje nad svetom — življenjsko eksperimentiranje: MOLITI + enostavno raču-nati na to, da je Bog zmeraj prisoten: ŽIVLJENJSKA MOLITEV. *Izklopiti.* Ne mo-rem izklopiti, zmeraj so tu drugi, zmeraj je tu šum: pokanje motorjev, pisalni stroj,

pljuskajoči pogovori. — Ne morem izklopiti, zmeraj je tu kdo, ki postavlja vprašanja, zmeraj se kopičijo naloge: urad, tovarna, pljuskajoči pogovori.

— Ne morem izklopiti, zmeraj čaka družina, zmerom čakajo kolegi: telefon, službeno poto-vanje, pljuskajoči pogovori.

— Nočem izklopiti, zmeraj me nekaj odvrne, zmeraj je nekaj važnejše: družba postavlja svoje zahteve, pogovori? IZKLOPITI, nekdo bo s ta-bo sam, ON bo s tabo sam, brez ropota, brez poslovnosti, brez neslanega govorjenja, IZKLO-PITI, poslušati... biti tu... enostavno biti tu... globoko vdihavati... premišljevat... gledati ... molčati... se pomiriti... zbrati... iskati besede... IZKLOPITI, odpreti, razgrniti dušo ter prisluh-niti majhnim, tihim stvarim.

Biti tu za druge, zadaj za ropotom, zadaj za neslanim govorjenjem, imeti dobre domislice, jasno uvidevnost, pogum za dejanja, širiti ve-selje do tveganja. A v prvi vrsti IZKLOPITI".

majska beležka

Aleš Lokar

Kocbekov intervju, ki ga je nedavno objavil Boris Pahor, je po nepotrebnem dvignil precej hude krvi med našim izobraženstvom in študirajočo mladino, kar so, vsaj po moji presoji, pokazali tudi nedavni dogodki na liceju Prešeren. Zato sem s toliko večjim zadovoljstvom vzel na znanje, da so intervju ponatisnili v zadnji številki Naši Razgledi. S tem so pokazali pohvalno mero strpnosti in dialoga, istočasno pa so tekstu izbili tisto avreolo nedovoljenega in ost mučeništva, ki so jo po možnosti nekateri iskali. Prepričan sem, da se v luči strpnosti in dialoga lahko porazgovorimo še o tako delikatnih vprašanjih. Predvsem je važno, da se ne gremo lova na čarovnice.

Pogled nazaj, recimo na zgodovino krščanske družbe v preteklosti, ki bi ji sicer izkustveno in življenjsko rad pripadal (čeprav ne ideološko), mi onemogoča, ali pa vsaj do skrajnosti otežkoča kakršenkoli križarski pohod proti socializmu ali komunizmu za dejanja pred, po, ali pa med drugo svetovno vojno, spričo vseh *neposredno verskih* pohodov, vojn, klanj, šentjernejskih noči, ki so jih uprizarjali pripadniki ene ali druge konfesije proti pripadnikom sosednjih konfesij, po možnosti za dlakocepsko njanso različnih od prvih, a vse to v imenu tistega Kristusa, ki je izrecno rekel, da je treba ljubiti celo svoje sovražnike in, ki je menil, da kdor prime za meč, od meča tudi pogine.

Problem je v tem: ali se postavimo vsi v isti človeški lonec in se merimo z istimi človeškimi merili, ali pa postaja vse skupaj zelo vprašljivo, krhko in tudi... nevarno.

Nekaj stvari pa je trdnih in jih nihče ne more zrelativizirati: dejstvo, da so se določeni Slovenci, ne glede na to kdo in kaj, takrat, leta enainštiridesetega goloroki uprli okupatorju, ki je bil sredi svojih največjih zmag po vsej Evropi in, da so to storili brez vsakršne zunanje opore proti sovražniku navdanemu s pošastno gotovostjo, je samo na sebi dejstvo neminljive slave in zgodovinske zasluge. Danes, a posteriori, ni lahko soditi o tem dejanju, ker nam je izid že znan. Toda dejavnikom takratnih dogodkov ni bil: v tem dejanju so tvegali vse, kar so imeli, tudi življenje, izpostavili so se brez rezerve, navdani so bili z nezaslišano vero v prihodnost.

Popolnoma simetrično je, kljub vsem pomislekom, dejstvo zgodovinske sramote, da so se drugi Slovenci pustili do zob oborožiti od okupatorja in se speljati v bratomorno klanje proti prvim. To je enostavno in tu se ne da ničesar spremeniti. Tu ne more biti nobenih omahovanj, saj je tudi zgodovina izrekla svojo pravično besedo, pa tudi Kocbek je v svojem intervjuju s to težnjo v sozvočju, če ne drugje, tam kjer pravi, da je bilo njegovo partizansko življenje srečno. Kako bi rekel... eno je človeška solidarnost, ki jo lahko čutimo s človekom, ki je zašel na stranpot (saj je vsak človek izpostavljen takšni nevarnosti), drugo pa so seveda objektivne posledice njegove odločitve. Neka objektiviteta je in mora biti tudi v zgodovini. Ta spravlja v tek mehanizem razmerij in odnosov, ki je v določenem trenutku neustavljiv. So trenutki v življenju posameznika in družbe ko ni poti nazaj. Vojna in njene posledice so strahot-

ne, vendar to prav nič ne briše vprašanja, kdo je vojno sprožil, kdo jo je hotel, načrtoval in kdo mu je pri tem pomagal, kdo pa se je takim načrtom postavil golorok po robu!

Seveda, ko Kocbek govori o usodi domobrancev, ki so padli takoj po vojni, čutim neko drugo nostalgijo v njegovih besedah: maščevanje je staro kot človeštvo in nekaj naravnega, bi dejal. To so v zgodovini ljudje vedno delali in od tega niso izvzeti niti kristjani. Toda socializem se je predstavil kot nov list v zgodovini človeštva, kot nova, višja, racionalnejša etika. Žal nam je, da tega ni znal pokazati na teh konkretnih primerih. Vsakokrat ko se kaj takega zgodi, vsi mi

ljudje, kakršnekoli usmerjenosti, izgubimo priložnost, da bi napravili korak naprej k dejansko novim odnosom v družbi.

V dnevnem časopisju teh dni berem (trepetam, da bi bilo res!), da zadnja revolucija, vietnamska, te priložnosti ni izgubila. Če je temu res tako, po petdeset letih takšne najgnusnejše in najnesmiselnejše vojne, potem je to dejansko velik korak naprej v novo stran človeške zgodovine. In to za vse ljudi: komuniste, socialiste, kristjane in vse druge. Je pa tudi neka ironija v tem, da nam takšno zgodovinsko lekcijo daje ljudstvo, ki smo ga imeli za manjvredno, za azijate in, ki so si ga nekateri, prav vsled tega, dovolili tako brutalno teptati.

BANCA DI CREDITO DI TRIESTE S.p.A. TRŽAŠKA KREDITNA BANKA

TRST - ULICA FABIO FILZI 10 - TELEFON 61446 - TELEX 46264

UPRAVLJANA SREDSTVA: NAD 7,5 MILIJARD LIR

Sprejemamo vsakovrstne hranilne vloge

Nudimo raznovrstne kredite, kakor;

- Kontokorentni in eskomptni krediti, menična in obrtniška posojila (ESA) in hipotekarna petletna posojila
- Raznovrstne bančne storitve, krožni čeki — neprekinjena blagajna — varnostne skrinjice — plačila davkov, ACEGAT, SIP itd.
- Kupoprodaja tujih valut po dnevnem tečaju
- Zavod je z januarjem usposobljen za blagovno in devizno poslovanje s tujino z nazivom "BANCA AGENTE"

DOPISNIKI PO VSEJ ITALIJI

cassa di risparmio di trieste

USTANOVLJENA LETA 1842

**GLAVNI SEDEŽ
IN RAVNATELJSTVO V TRSTU**

Ulica Cassa di Risparmio 10,
tel. 7366, telex 46053 Tricassa

**AGENCIJE V MESTU
IN OKOLICI
PODRUŽNICE V GRADEŽU,
TRŽIČU, MILJAH
IN SESLJANU - DEVINU NABREŽINI**

Tržaška Hranilnica izvršuje na področju, kjer je pristojna, osnovno in nenadomestljivo funkcijo in sicer tako glede zbiranja krajevnih sredstev kot glede kreditne podpore, ki jo nudi gospodarskim operaterjem, javnim ustanovam ter privatnim državljanom.

S "Kreditom na delo" nudi uslužbencem in profesionistom posebne kreditne ugodnosti v razmerju z dohodkom in po možnosti tudi s prihranki pri naši ustanovi

S "Specialno karto" deluje v prid odjemalcem, širi bančni ček in razvija podjetništvo.

Hranilcem in podjetnikom daje nasvete ter jih usmerja z učinkovitim posvetovalnim servisom na finančnem in gospodarskem področju.

Periodično tiska in širi med gospodarstveniki poseben list s podatki o gospodarski konjunkturi v deželi.